

Kulturne teme na stranicama hrvatskoga emigrantskog časopisa *Poruka slobodne Hrvatske*

Autor prikazuje i analizira tekstove kulturne tematike iz hrvatskoga emigrantskog časopisa Poruka slobodne Hrvatske, koji je izlazio od 1978. do 1984. godine, najprije u Londonu, a zatim u Jönköpingu u Švedskoj. Časopis su pokrenula četiri hrvatska politička emigranta, Vladimir Pavlinić iz Velike Britanije, Branko Salaj iz Švedske, Tihomil Rađa iz Švicarske i Gojko Borić iz Savezne Republike Njemačke. Prateći kulturna zbivanja u Hrvatskoj, a posebno rad i životne puteve progonjenih i marginaliziranih hrvatskih književnika, nastojali su se suprotstavljati represiji jugoslavenskog komunističkog režima nad neistomišljenicima. Pokretači časopisa smatrali su da je očuvanje i prezentiranje hrvatske nacionalne kulture važan element obrane hrvatskog nacionalnog identiteta te borbe za samostalnu i demokratsku hrvatsku državu.

Ključne riječi: *Poruka slobodne Hrvatske*; Jugoslavija; umjetnost; književnost; Gojko Borić; Tihomil Rađa

Uvod

Jedna od karakteristika koja je obilježila povijest hrvatskoga naroda u drugoj polovici 20. stoljeća postojanje je brojčano velike političke emigracije.¹ Iako je najveći dio političkih izbjeglica napustio Hrvatsku i druge dijelove Jugoslavije nakon uspostave komunističkog režima na završetku Drugoga svjetskog rata, Hrvati su bježali u inozemstvo zbog političkih razloga gotovo do kraja postojanja komunističke Jugoslavije, odnosno 1980-ih godina. Hrvati su postajali politički emigranti iz dva temeljna razloga. Bježali su iz Jugoslavije jer su se zalagali za stvaranje samostalne hrvatske države te zbog toga jer nisu željeli živjeti u komunističkom sustavu. Jedan od najčešćih i najvidljivijih oblika djelovanja hrvatske političke emigracije bilo je izdavanje časopisa i novina, koji su se razlikovali po kvaliteti, sadržaju, učestalosti izlaženja, raširenosti i slično. Novine i

¹ Za osnovne informacije o hrvatskoj političkoj emigraciji u 20. stoljeću vidi npr.: Jareb, „Hrvatska politička emigracija (1929-1990)“, 307-336.

časopisi što su ih izdavale organizacije političkih emigranata, poput Hrvatskog oslobođilačkog pokreta, Hrvatske seljačke stranke, Hrvatskog narodnog odbora, Hrvatske republikanske stranke, Hrvatskog narodnog otpora, obilovale su člancima koji su govorili o radu neke od ovih organizacija, njihovim pojedinim ograncima, stranačkim sastancima i okupljanjima, obilježavanju raznih obljetnica, komemoracijama te tekstovima koji su tumačili ideološko-politički pravac pojedine organizacije. Također, budući da je hrvatska politička emigracija bila iznimno heterogena i podijeljena, u pojedinim novinama i časopisima nije manjkalo polemika o različitim temama. U časopise i novine ove provenijencije ubrajaju se listovi *Hrvatska*, *Nezavisna Država Hrvatska*, *Hrvatska gruda*, *Spremnost*, *Hrvatski glas*, *Republika Hrvatska*, *Drina*, *Obrana* i još neki.

Ponešto drukčije bili su strukturirani oni časopisi i novine koje je izdavao pojedinac ili skupina i oko kojih se okupljao neformalan krug suradnika. Takve su tiskovine bile sadržajno raznovrsnije. Recimo, časopisi i novine koje su izdavali i uređivali svećenici i/ili katolički orijentirani intelektualci imali su mnogo vjerskog sadržaja, uz standardne teme novina i časopisa hrvatske političke emigracije koji su spomenuti u prethodnom odlomku. Takav je bio popularan list *Danica*, koji su izdavali franjevci u Chicagu, dok su franjevci u Argentini izdavali *Glas sv. Antuna*. *Naša nada* bilo je glasilo Hrvatske katoličke zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama, dok je u Španjolskoj izlazio posebno kvalitetan list *Osoba i duh*.

Dio časopisa posvećivao je pozornost i kulturnim temama, držeći kako je proučavanje i promicanje hrvatske kulturne baštine bitno za očuvanje hrvatskoga identiteta. Jedan od razloga za takav stav bilo je mišljenje kako se promocijom hrvatske kulturne baštine usporava asimilacija hrvatskih iseljenika. Nadalje, prema mišljenju hrvatskih političkih emigranata, znatan dio hrvatske kulturne baštine našao se na udaru ideologije jugoslavenskog komunističkog režima, pa je na hrvatsko iseljeničtvo pala važna i teška zadaća njenog očuvanja. Također, njenom prezentacijom u zemljama zapadnoga svijeta nastojalo se osnažiti zahtjev za samostalnom hrvatskom državom, tj. isticanjem kako jedan narod u Europi s tako dugom državno-pravnom poviješću te bogatom kulturnom tradicijom zaslužuje konzumirati pravo na samoodređenje. Najpoznatiji je i vjerojatno najkvalitetniji časopis hrvatske političke emigracije koji je znatan dio stranica posvećivao kulturi bila *Hrvatska revija*. Hrvatski intelektualci u Argentini izdavali su časopis *Studia Croatica*, a oni u SAD-u časopis *Journal of Croatian Studies*. Oba časopisa bavila su se i kulturnim temama, često i na znanstvenoj razini. Mlađi emigranti, oni koji nisu pripadali generaciji koja je napustila Jugoslaviju odmah po završetku Drugog svjetskog rata, pokretali su nove časopise, koji su imali neke odlike po kojima su se razlikovali od novina i časopisa dijela starije generacije političkih emigranata. Posvećivanje pozornosti kulturi bila je jedna od njih. Tu svakako treba izdvojiti londonsku *Novu Hrvatsku*, koja je počela izlaziti 1959. godine kao povremenik, dok je od sredine 1970-ih počela izrastati u jedan od najkvalitetnijih časopisa hrvatske političke emigracije.²

2 O novinama i časopisima hrvatske političke emigracije u razdoblju 1945.-1990. opširno vidi u: Krašić, Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija.

Časopis imena *Poruka slobodne Hrvatske* (PSH) godine 1978. pokrenuli su hrvatski politički emigranti Vladimir Pavlinić (1929.), koji je bio glavni urednik, zatim Branko Salaj (1932.) te Tihomil Rađa (1928.-2002.), koji je pisao pod pseudonimom Tadija Ramljak, i Gojko Borić (1932.), koji je pisao pod pseudonimom Hrvoje Vukelić.³ Oni su napustili uredništvo, odnosno prekinuli suradnju (Rađa i Pavlinić bili su članovi uredništva, a Borić i Salaj vanjski suradnici) s *Novom Hrvatskom*, zbog sukoba s njezinim glavnim i odgovornim urednikom Jakšom Kušanom.⁴ PSH je povremeno izlazila do 1984. godine, najprije u Velikoj Britaniji u Londonu, a potom u Jönköpingu u Švedskoj.⁵ Glavni razlozi

3 Vladimir Pavlinić bio je svećenik i glavni urednik izrazito utjecajnog katoličkog časopisa *Glas Koncila*, koji je izlazio u Zagrebu. Hrvatsku je napustio u atmosferi pojačanog progona neistomišljenika nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta početkom 1970-ih i nastanio se u Londonu. „Pavlinić, Vladimir“.

Branko Salaj bio je jedan od najistaknutijih hrvatskih političkih emigranata u Švedskoj, dok je nakon stvaranja Republike Hrvatske (RH) vršio niz visokih dužnosti na polju diplomacije i informiranja. O njegovom djelovanju u emigraciji vidi više u: Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, 380-382.

Tihomil Rađa je nakon bijega iz Jugoslavije živio u Švicarskoj, a osim u Novoj Hrvatskoj i *Poruci slobodne Hrvatske* zapažene priloge pisao je i u Hrvatskoj reviji. Tijekom 1990-ih nakon povratka u Hrvatsku djelovao je unutar Hrvatske seljačke stranke (HSS). Više o Rađi vidi u: Perić-Kaselj, Tihomil Rađa – društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije: zbornik radova.

Gojko Borić bio je dio skupine mladih intelektualaca koji su sredinom 1950-ih u Splitu pokušali pokrenuti od režima neovisni časopis *Kritika*. Režim je na to odgovorio represijom, pa je Borić bio prisiljen pobjeći u inozemstvo. O tome više vidi u: Krašić, *Hrvatski pokret otpora. Hrvatske državotvorne organizacije i skupine 1945.-1966.*, 92-94. U inozemstvu je radio u njemačkoj međunarodnoj radio-televizijskoj postaji *Deutsche Welle* u Kölnu. O Boriću vidi više u: Borić, *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*.

4 Politički emigrant Jakša Kušan (1931.-2019.) godine 1958. u Londonu pokrenuo je list *Hrvatski bilten*, koji se od 1959. godine zvao *Nova Hrvatska* (NH), a on mu je bio glavni i odgovorni urednik. Među osnivačima bili su Borić i Rađa. NH je za razliku od većine sličnih novina i časopisa glavninu pozornosti usmjeravala na domovinu, uglavnom se zadržavajući izvan najčešće nevažnih i besmislenih prepucavanja i svađa hrvatskih političkih emigranata. PSH je najvećim dijelom po toj karakteristici bila bliska NH.

Prema Kušanu, do prekida suradnje spomenute četvorice pokretača PSH s NH došlo je zbog toga što je on u ime NH, a bez prethodne konzultacije sa suradnicima izvan Londona 1975. godine pristupio Hrvatskom narodnom vijeću. Radilo se o organizaciji koja je okupila najveći dio izrazito heterogene hrvatske političke emigracije, sastavljene od brojnih organizacija, skupina i istaknutih pojedinaca koji su se razlikovali po nizu karakteristika kada su u pitanju bili pogledi na načine djelovanja u pravcu stvaranja samostalne hrvatske države. No, Kušan je ocijenio da su razlozi za raskid bili mnogo dublji i svodili su se na krucijalne razlike po pitanju načina uređivanja lista. Kušan je zastupao traženje sredine između časopisa „za informiranje i politički odgoj što šireg kruga čitatelja“ te lista koji bi donosio „duže i programatske članke kojima se ulazi u bit osnovnih pitanja hrvatske politike“. Nakon što je PSH prestala izlaziti, njeni pokretači obnovili su suradnju s NH. Kušan, *Bitka za Novu Hrvatsku*, 122-123. Borić je kao uzroke razlaza naveo „Kušanovu samovolju“, „pomanjkanje političkog programa novina“ i „izostanak analize prošlih događaja“. Borić, *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*, 76-77.

5 Prvi broj izdan u Švedskoj bio je broj 35, odnosno prvi broj za 1983. godinu. Razlog preseljenja bile su teškoće u izdavanju, prvenstveno one financijske naravi. Radna zajednica *Poruke Slobodne Hrvatske*,

za neredovit ritam izlaženja te gašenje valja tražiti u nedostatku materijalnih sredstava za izdavanje te činjenici da su se hrvatski politički emigranti, pa tako i pokretači PSH, ovakvom vrstom rada bavili u slobodno vrijeme te da za taj rad nisu bili plaćeni ni na koji način. Štoviše, od prodaje časopisa mogao se namaknuti samo dio sredstava za tiskanje, tako da su osnivači časopisa morali ulagati i vlastita sredstva. O ideološko-političkoj orijentaciji ljudi oko PSH-a mnogo govori programatski članak iz prvoga broja, u kojem se ističe da se uredništvo zalaže za samostalnu hrvatsku državu demokratskog ustroja, koja mora imati socijalni karakter u brizi za čovjeka i biti neutralna u međunarodnim odnosima. Jačanje otpora režimu u Hrvatskoj željeli su potaknuti prikazivanjem prave naravi, iz svoje perspektive, različitih odnosa u Jugoslaviji (odnos režima i pojedinca, međunacionalni odnosi) i istodobno pružajući ono što su nazvali slobodnom i čovječanskom hrvatskom alternativom. Dalje je rečeno kako žele sudjelovati u političkoj izgradnji i organizacijskom okupljanju u emigraciji. Kao jedan od ciljeva istaknuto je upoznavanje svjetske javnosti i svih relevantnih faktora (političara, intelektualaca, novinara) s razlozima djelovanja u pravcu stvaranja samostalne hrvatske države, što je bila jedna od glavnih djelatnosti velike većine ostalih emigrantskih organizacija i skupina. U tome kontekstu valjalo je stvoriti razumijevanje za stvaranje samostalne hrvatske države kao čimbenika sigurnosti u jugoistočnoj Europi. Da bi se radilo na ispunjenju tih ciljeva, uredništvo je navijestilo da će se zalagati za uske veze s domovinom i pisanje o domovinskim problemima, razumne odnose i rasprave među iseljenicima, širenje suradničkog kruga i razvijanje dijaloga s čitateljima.⁶ Kako će pokazati ostatak ovoga rada, i kroz pisanje o pitanjima vezanima uz kulturu, PSH se zaista nastojala držati postavki iz programatskog teksta.

S obzirom na to da je cilj ovoga rada prikazati članke iz PSH koji se bave kulturnom problematikom u nekoliko kategorija, dominantna metoda koja je korištena jest analiza sadržaja, ali i analiza diskursa. Također, u nekim slučajevima povučene su paralele između stavova i pogleda iznesenih u PSH te drugih opcija u hrvatskoj političkoj emigraciji, tako da je korištena i komparativna metoda. Kako je znanstvena produkcija o cjelokupnoj djelatnosti hrvatske političke emigracije poprilično oskudna, tako je nježno kulturno djelovanje još slabije istraženo. Malobrojnim radovima koji obrađuju tu temu u fokusu je, opravdano, bila *Hrvatska revija*.⁷ Isto tako, književnost je ponajviše zanimala istraživače, pa u tome kontekstu valja istaknuti kapitalno djelo *Hrvatska književnost u egzilu*. Autor knjige je Vinko Grubišić, profesor na Sveučilištu Waterloo u Kanadi, književnik i jezikoslovac te politički emigrant od 1965. godine.⁸ U knjizi

„Novi početak“, 32. Od toga broja kao članovi uredništva bili su navedeni Pavlinić, Rađa i Salaj dok je odgovorni urednik bio Tomislav Klobučar, jedan od istaknutih hrvatskih političkih emigranata u Švedskoj. „Poruka slobodne Hrvatske III. 1983“, 2. Borić je u svojoj autobiografiji napisao da je član uredništva pred kraj izlaženja časopisa postao Ante Miletić, koji se ranije u impresumu navodio kao predstavnik časopisa za Sjedinjene Američke Države i Kanadu. Borić, Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta, 77.

6 Uredništvo Poruke slobodne Hrvatske, „Riječ uz prvi broj“, 1-2.

7 Vidi npr.: Listeš, *Emigrantska Hrvatska revija*.

8 Grubišić, *Hrvatska književnost u egzilu*.

Iseljena Hrvatska nalaze se brojni prilozi o umjetničkom i kulturnom životu Hrvata u domovini i inozemstvu. Njen je autor još jedan istaknuti hrvatski intelektualac iz Sjeverne Amerike, Ante Kadić, književni povjesničar i esejist koji je predavao na prestižnim američkim sveučilištima Berkeley i Indiana.⁹ Koristan pregled produkcije hrvatskih književnika u inozemstvu, od kojih su mnogi bili politički emigranti, daje knjiga *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*.¹⁰ Pogleda na različita kulturna pitanja hrvatskih političkih emigranata na nizu mjesta dotiče se književni kritičar Nikica Mihaljević u djelu *Za vratima domovine: sudbine i pogledi hrvatskih intelektualaca u emigraciji od 1945. do 1990.*¹¹ Za ovu temu nezaobilazno je njegovo djelo *Između svastike i petokrake: odjeci domovinskog političkog, kulturnog i umjetničkog života u emigrantskom tisku*. Iz te knjige posebno valja istaknuti Mihaljevićeve analize članaka u *Novoj Hrvatskoj* o hrvatskim književnicima u domovini, kao i radova hrvatskog emigrantskog pjesnika Borisa Marune.¹² Nadalje, Mihaljević je u djelu *Zbornik radova Nove Hrvatske 1958-1990*, uredio izabrane tekstove iz toga emigrantskog časopisa, a jedno poglavlje čine tekstovi o kulturi i srodnim pitanjima.¹³ Kada je riječ o PSH, nju je vrlo kratko u svojem memoarskom djelu spomenuo Kušan, a nešto opširnije Borić. Jakov Žižić u zborniku radova o Tihomilu Rađi u osnovnim je crtama prikazao pokretanje PSH i temeljne političke odrednice skupine koja je izdavala taj časopis, a u kontekstu hrvatske političke emigracije.¹⁴ Nikica Mihaljević u tome je zborniku objavio rad naslova „Tihomil Rađa kao književni kritičar“ u kojem je prvenstveno analizirao Rađine tekstove iz *Nove Hrvatske*.¹⁵

Poruka slobodne Hrvatske o temama iz kulture

O napadima režima na intelektualce

Djelujući na Zapadu, hrvatska politička emigracija nastojala je različitim relevantnim faktorima (političari, visoki vojni časnici, dužnosnici obavještajnih službi, intelektualci, vjerski vođe, novinari) dokazati kako je Hrvatima onemogućeno pravo na samoodređenje, odnosno kako na završetku Drugog svjetskog rata nisu bili pitani žele li živjeti u jugoslavenskom državom okviru i komunističkom sustavu. No Zapad je imao vrlo malo sluha za težnje dijela hrvatskog naroda za samostalnom i demokratskom

9 Kadić, *Iseljena Hrvatska*.

10 Ćorić, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*.

11 Mihaljević, *Za vratima domovine: sudbine i pogledi hrvatskih intelektualaca u emigraciji od 1945. do 1990.*

12 Mihaljević, *Između svastike i petokrake: odjeci domovinskog političkog, kulturnog i umjetničkog života u emigrantskom tisku*.

13 Mihaljević, *Zbornik radova Nove Hrvatske 1958-1990*.

14 Žižić, „Liberalno-demokratska ideja hrvatske državnosti u političkoj emigraciji: skupina oko lista *Poruka slobodne Hrvatske*“.

15 Mihaljević, „Tihomil Rađa kao književni kritičar“.

državom, budući da mu je išlo u korist postojanje komunističke države u Europi koja je odbila priznati sovjetsko vrhovništvo, zbog potencijalnog daljnjeg osipanja komunističkog bloka u Istočnoj Europi.¹⁶ Isto tako, ni razbijanje Jugoslavije na manje jedinice nije se uklapalo u strateške vizije Zapada. Tijekom 1970-ih godina, s rastom važnosti pitanja poštivanja ljudskih prava, posebno od prve Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji, koja se održala u Helsinkiju 1975. godine, dio hrvatske političke emigracije počeo je borbu za samostalnu državu voditi i s pozicija borbe za poštivanje prava i sloboda čovjeka u Jugoslaviji. Konkretnije, emigranti su počeli još intenzivnije nego ranije upozoravati na postojanje brojnih političkih zatvorenika u Jugoslaviji, od kojih je velika većina bila zatvorena zbog verbalnog delikta, tj. zato što su bili režimski neistomišljenici. Kada je riječ o političkim zatvorenima hrvatske nacionalnosti, svi su oni gotovo u potpunosti bili progonjeni zato jer su na različite načine izražavali nezadovoljstvo položajem hrvatskog naroda u Jugoslaviji.¹⁷ PSH je tako pomno pratila postupke režima prema književnicima i intelektualcima, koji su u svojem djelovanju odstupali od stavova koje je zacrtao režim.

Jedan od najistaknutijih bio je Petar Šegedin (1909.-1998.).¹⁸ PSH je već u prvom broju prenijela i opširno komentirala istup Ivice Račana (1944.-2007.) na sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) 22. ožujka 1978. godine. Račan je kritizirao to što su Šegedinova izabrana djela objavljena u XIII. kolu knjižnice *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, koju su nakladna kuća Zora i Matica hrvatska počele izdavati još 1962. godine. Račanov napad uspoređen je s prvim godinama postojanja komunističke Jugoslavije, kada su partijski komesari diktirali stanje u umjetnosti i književnosti na tragu umjetničkog pravca koji je nazvan socijalistički realizam (socrealizam). Autor članka u PSH istaknuo je da komunisti na vlasti u Hrvatskoj nakon slamanja političke sastavnice hrvatskoga reformnog pokreta, popularno zvanog Hrvatsko proljeće, sada žele slomiti i onu kulturnu, u kojoj je Šegedin igrao istaknutu ulogu.¹⁹

16 O sukobu Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) vidi: Banac, Sa Staljinom protiv Tita: informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu.

17 O tome vidi u: Krašić, „Hrvatska akademija Amerike – pogled iz jugoslavenskog kuta“, 59-92. Krašić, „Croatian National Congress' Actions During the Period Josip Broz Tito's Illness and Death“, 821-832.

18 O Šegedinu vidi više u: Jelčić, Petar Šegedin i njegovo vrijeme: zbornik radova/ Dani Petra Šegedina, Korčula, 14.-16. rujna 2007.

19 Pojam hrvatski reformni pokret ili hrvatski liberalno-nacionalni pokret označava niz heterogenih strujanja u političkom, gospodarskom i kulturnom životu Hrvatske u drugoj polovici 1960-ih i početkom 1970-ih. Oni su bili usmjereni k reafirmaciji hrvatskog nacionalnog identiteta i kulture, jačanju autonomije Hrvatske u Jugoslaviji (prvenstveno na upravnom i gospodarskom planu), uvođenju nekih elemenata tržišnog gospodarstva te smanjenju represivnog ponašanja režima prema dijelu političkih neistomišljenika. Dio sudionika pokreta u reformama je vidio početnu stepenicu na putu u stvaranje samostalne hrvatske države i ukidanje komunističkog sustava. Pokret je nasilno ugušen krajem 1971. godine. Vodeći hrvatski reformno orijentirani komunisti prisiljeni su na ostavke, a široke čistke zahvatile su i niže razine SKH. Najistaknutiji članovi Matice hrvatske, najstarije hrvatske kulturne ustanove i jedne od predvodnice hrvatskog reformnog pokreta, kao i vođe studentskog pokreta osuđeni su na zatvorske kazne. Hrvatsku je zahvatio val represije u obliku uhićenja, progona, otkaza

Potom je dan pregled Šegedinovoga djelovanja, koje je započelo s 1946. godinom, kada je objavio „slobodoumni“ roman *Djeca Božja*, koje su napali socrealisti, rekavši da je on čovjek iz prošlosti koji se vraća u nju. To su djelo nazvali „sadističkim katoličkim kopkanjem po najnižim područjima ljudske duše“. Šegedin im je uzvratio, pa je u Zagrebu na kongresu književnika 1949. godine napao socrealiste u ime „bogatstva ljudskog i prirodnog bića“. Književni povjesničar i kritičar Dubravko Jelčić (1930.-2020.) u predgovoru Šegedinovih izabranih djela, prenio je autor članka, napisao je da Šegedin nije napustio svoje stavove ni kada je bio javno osumnjičen za antirežimsko djelovanje. Šegedin je kritičarima odgovorio: „Čovjek je već vidio neizmerno mnoštvo svjetlosti, i to mu je nemoguće zaboraviti, on teži da ih u ljudskom smislu uskladi“. Tom porukom, koja je ugrađena u sva njegova djela, Šegedin je postavio temelje suvremenoj hrvatskoj književnosti, na kojima su stasali mnogi mlađi književnici. To je temelj hrvatskog književnog proljeća, koje i dalje nije ugušeno te živi unatoč prijetnjama i progonima, zaključio je autor članka.²⁰

Šegedin je u dramatičnim i odlučnim trenutcima najrecentnije hrvatske povijesti „priuštio sebi slobodu da raspolaže vlastitim odlukama i da se do kraja založi za sudbinu naroda iz kojega je potekao“, napisao je dalje autor članka. U knjizi *Svi smo odgovorni?*, zbog koje je i dalje proganjan, Šegedin je napisao da se na pitanje što je narod može dati odgovor znanstvenom definicijom, ali je sasvim nešto drugo „živjeti narod“. U njegovom se radu vidi utjecaj niza hrvatskih i svjetskih pisaca, ali on je „književni iskaz velike suvremene tragedije Hrvata i Hrvatske“, naglasio je autor članka. Kada su neki uspoređivali njegova djela s djelima Franza Kafke, pozivajući se na atmosferu bezizlaznosti i mraka, Šegedin je odgovorio da nikada nije čitao Kafku. Jelčić je još dodao da je ta bezizlazna atmosfera zajednička velikom broju ljudi u Hrvatskoj. „Šegedin je zaista pjesnik sudbine razočaranih, prevarenih, izdanih ljudi, poniženih u svojim najboljim osjećajima, ismijanih kad su htjeli dosegnuti svoju mjeru ljudskosti“, zaključio je autor članka.²¹

PSH je posvetila dosta prostora jednome od najistaknutijih hrvatskih jezikoslovaca, Ljudevitu Jonkeu (1907.-1979.), povodom njegove smrti 1979. godine. Autor članka u PSH započeo je tekst o njemu konstatacijom da je Jonke i prije Drugoga svjetskog rata bio član Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), ali ga to nije priječilo da se odazove na rad na *Hrvatskoj enciklopediji*, projektu s kojim se započelo prije rata i na kojem je Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod nastavio i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

na poslu i slično. Zbog represije te atmosfere u društvu koja je njome bila izazvana za razdoblje u hrvatskoj povijesti od kraja 1971. godine do kraja 1980-ih uvriježio se naziv „hrvatska šutnja“. Također, zbog duboke čistke koja je zahvatila SKH, hrvatsko republiko državno-partijsko rukovodstvo bilo je smatrano, pogotovo tijekom 1980-ih, kao jedno od najrigidnijih u Jugoslaviji. Od historiografske literature vidi: Čuvalo, *The Croatian National Movement 1966-1972*. Zidić, *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971.*: zbornik radova. Jakovina, *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*. Kaštela, 25 obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće: zbornik radova.

20 Rađa, „Petar Šegedin. Čovjek koji je vidio neizmerno mnoštvo svjetlosti“, 13.

21 Isto.

(NDH). Autor članka tvrdi da je Jonke zapravo bio nepolitičan, veliki stručnjak i humanist. Doživljavalo ga se jednim od arhitekata Novosadskog dogovora iz 1954. godine, kojim je ustanovljeno da Hrvati, Srbi, Muslimani i Crnogorci govore jednim jezikom. No, u PSH je objašnjeno kako je dogovor bio rezultat pritiska vlasti, što je tvrdio kasnije i Jonke. Autor članka dalje je prenio da su ga Srbi, iako je bio član SKH, na slavističkim kongresima napadali kao ustašu.²² Razlog je bilo njegovo branjenje samobitnosti hrvatskog jezika. Potom je podsjećeno da je Jonke sudjelovao u pripremama jednog od kapitalnih dokumenata hrvatske povijesti 20. stoljeća – *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. godine, zbog čega izbačen iz SKH.²³ Autor članka dometnuo je da Jonke u srcu već godinama nije pripadao komunističkoj partiji. Bio je i predsjednik Matice hrvatske u turbulentnom razdoblju, od 1970. do 1971. godine, odnosno do njena prisilnog gašenja, koje je bilo posljedica sloma hrvatskoga reformnog pokreta. Nakon nasilnog gušenja hrvatskog reformnog pokreta bio je ispitivan kao kontrarevolucionar, mjesecima je spreman čekao da policija dođe po njega i da bude osuđen na zatvorsku kaznu. To ga je polako uništavalo i ometalo u znanstvenom radu, zaključeno je u PSH.²⁴ Temeljna misao i drugog članka o Jonkeu nastavlja se na prethodnu ocjenu, odnosno da ga je režim izoliranjem i onemogućavanjem polako psihički uništavao, što ga je odvelo u preranu smrt. Autor članka ovako je to sažeo: „Ubijali su ga polako, ali sigurno. Idealist i poštenjak ne može živjeti i izdržati među razbojnicima.“²⁵

Minimalne su razlike između najrecentnijih Šegedinovih i Jonkeovih životopisa i ocjena djelovanja te opisanih članaka. Treba uočiti kako članstvo u KPJ ovih osoba nije priječilo PSH da ih prikaže kao istaknute čimbenike u obrani hrvatskog nacionalnog identiteta. Dok je dio političke emigracije teško prihvaćao mogućnost da bi članovi ili bivši članovi KPJ/SKH mogli raditi, iz njihove perspektive, na dobrobit hrvatskog naroda (pogotovo oni koji su imali iskustvo sudjelovanja u Drugom svjetskom ratu i

22 Jugoslavenski komunistički režim veliku većinu političkih protivnika i neistomišljenika hrvatske nacionalnosti etiketirao je ustašama (iako su mnogi od njih bili djeca ili još nisu bili rođeni za vrijeme postojanja NDH), nastojeći ih na taj način diskreditirati u što većoj mjeri. Naime, ustaše i NDH bili su na gubitničkoj strani u Drugom svjetskom ratu, a ustaški je režim bio odgovoran za brojne zločine nad pripadnicima drugih naroda u NDH, Srba, Židova te Roma, kao i nad političkim neistomišljenicima. Također, jugoslavenski komunistički režim svaku je inicijativu koja je u svojem temelju imala ideju hrvatske državne samostalnosti izjednačavao s NDH, tvrdeći da svaka samostalna hrvatska država može biti isključivo zločinačka i fašistička. S druge pak strane, iako je među njima bilo radikalnih nacionalista i bivših ustaša (uključujući Antu Pavelića i niz visokih ustaških dužnosnika koji su pobjegli u inozemstvo, a sudjelovali su u kreiranju i provođenju politike terora u NDH), pobornici ideje o hrvatskoj državnoj samostalnosti buduću hrvatsku državu vidjeli su isključivo kao demokratsku, odnosno odbacivali su mogućnost ponovne uspostave režima kakav je bio ustaški iz vremena Drugoga svjetskoga rata. To se pogotovo odnosilo na mlade naraštaje, koji su bili djeca ili još nisu bili rođeni za vrijeme Drugoga svjetskoga rata. Opširno o tome vidi: Krašić, Hrvatski pokret otpora. Hrvatske državotvorne organizacije i skupine 1945.-1966.

23 O Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika vidi bilješku 81.

24 Šimić, „+Ljudevit Jonke. U procjepu znanosti i policije“, 3.

25 Komentar dopisnika iz Zagreba, „Ubijali su ga polagano“, 3.

borbe protiv komunista), neki su politički emigranti takvu mogućnost itekako dopuštali te izražavali podršku i hrabрили takve osobe. Tako su potpisnici *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, među kojima se isticao Jonke, naišli na potporu velikog broja hrvatskih političkih emigranata. Šegedin je pak u drugoj polovici 1960-ih boravio u SAD-u i susreo se s istaknutim političkim emigrantom, novinarom i publicistom Bogdanom Radicom (1904.-1993.). Povodom dvadeset i pete godišnjice izlaska *Hrvatske revije* 1971. godine dodijeljene su nagrade javnim djelatnicima u iseljenu i domovini, a dobitnici u potonjoj kategoriji bili su bivši članovi SKH i tada već istaknuti disidenti Petar Šegedin i Franjo Tuđman (1922.-1999.), s time da je potonji bio i bivši general Jugoslavenske narodne armije.²⁶ Dakle, PSH je nastavljala s trendom potpore hrvatskim intelektualcima koji su svojim radom, često na kulturnom polju, iskazivali nezadovoljstvo režimom i to bez obzira na njihovu prošlost. Štoviše, upravo se činjenica da ih je progonio režim kojemu su u nekom periodu barem formalno pripadali koristila za ilustraciju kako je u komunističkoj Jugoslaviji nemoguće bilo kakvo zauzimanje za hrvatske interese. To se nastojanje jako dobro očituje u ocjeni lika i djela pjesnika Drage Ivaniševića (1907.-1981.): „Tragedija je Drage Ivaniševića da je bio ljevičar i hrvatski rodoljub“.²⁷

Fleksibilnost u ovom pitanju očitovala se i povodom jednog poteza književnika Predraga Matvejevića (1932.-2017.).²⁸ Iako ga se ocijenilo pristalicom režima, pohvaljen je njegov prosvjed zbog diskriminacije slovenskog pjesnika Edvarda Kocbeka (1904.-1981.), bivšeg pripadnika jugoslavenskog partizanskog pokreta iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, ali i režimskog neistomišljenika, kojemu je zabranjen nastup na jednoj književnoj manifestaciji.²⁹ Sličan je istup PSH napravila i povodom napada Ivana Perića, koji je napisao nekoliko knjiga o hrvatskom nacionalizmu nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, na povjesničara Dušana Bilandžića (1924.-2015.) zbog nekih ocjena iznesenih u knjizi *Historija SFRJ – glavni procesi*. Iako je PSH za Bilandžića ustvrdila da piše u skladu sa smjernicama Saveza komunista (SK), zaključeno je da je stanovite procese, poput kolektivizacije sela, rasta birokratskog aparata i djelovanja tajne policije opisao prilično točno.³⁰

Tijekom 1978. i 1979. godine PSH je zabilježila i komentirala niz napada na hrvatske književnike, bilo da se radilo o napadima režima, bilo književnika koji su bili pristalice režima. Govoreći o potonjem, preneseno je da je glavni urednik zagrebačkog polumjesečnika za književnost *OKO* Goran Babić, u otvorenom pismu napao Zvonimira Kulundžića (1911.-1994.), Miroslava Vaupotića (1925.-1981.) i Miroslava Šićela (1926.-2011), povodom izlaska Kulundžićeve knjige *Slavko Kolar i njegovo vrijeme*,

26 Krašić, Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija, 347, 360. O stavu hrvatskih političkih emigranata prema hrvatskim komunistima vidi u spomenutom djelu na raznim mjestima.

27 „Smrt jednog buntovnika“, 19.

28 O Matvejeviću vidi: Roić, Sanja et al. Predrag Matvejević: književnost, kultura, angažman.

29 „Književnici“, 15.

30 Jurčević, „Kulturna čarkanja i jadicovke“, 9.

kojoj su Vaupotić i Šicel dali povoljne kritike. U PSH-u je posebno kritiziran stil Babićeve kritike, koji je ocijenjen bezobraznim i provokatorskim.³¹ Ovakvi napadi posebno su bili teški za Kulundžića i Vaupotića, koji su sloveli kao režimski neistomišljenici i nad kojima je režim provodio različite oblike represije, pogotovo nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta (policijska ispitivanja, pretresi, nadzor službi sigurnosti). Obojica su i ranije bili predmet interesa političke emigracije, Kulundžić primjerice zbog historiografskih radova o Stjepanu Radiću (1871.-1928.), vođi Hrvatske seljačke stranke (HSS), koja je bila daleko najjača politička opcija među Hrvatima između dva svjetska rata. Također, obojica su bili u kontaktu s pojedinim političkim emigrantima u vrijeme ponešto liberalnijeg ozračja u Hrvatskoj za trajanja hrvatskoga reformnog pokreta, razmjenjujući razmišljanja, literaturu i slično. Naime, dio hrvatskih intelektualaca u Hrvatskoj te političkih emigranata u inozemstvu radio je u spomenutom razdoblju na povezivanju, prvenstveno kroz znanstvenu i umjetničku suradnju. Smatrali su kako se hrvatski narod nalazi u teškoj situaciji, neki i da je ugrožen njegov biološki opstanak te da svi kojima su interesi naroda na prvom mjestu moraju raditi na popravljanju stanja u kojem se nalazi. Premošćivanje jaza između Hrvata u domovini i dijela Hrvata u inozemstvu držalo se jednim od preduvjeta za takav rad. Jugoslavenski je pak komunistički režim nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta niz kontakata između političkih emigranata i intelektualaca u zemlji tumačio na izrazito tendenciozan način, prikazujući ih dijelom dobro organizirane i isplanirane urote „unutrašnjeg i vanjskog neprijatelja“ za rušenje i komunističkog sustava i Jugoslavije. Takvi konstrukti koristili su se u sudskim progonima, ali u i demoniziranju neistomišljenika režima u javnosti.³²

Nadalje, PSH je prenijela vijest da je Republički sekretarijat za unutrašnje poslove (RSUP) odbio od poreza na promet izuzeti neke knjige, među ostalim i spomenutu Kulundžićevu o književniku i scenaristu Slavku Kolaru (1891.-1963.). Navedena je i izjava djelatnika RSUP-a Ivana Krtalića da je knjiga „nedopustiv korak unazad“ i da povijest tumači „jedino u okviru buržoaskih stranaka“. Također, pozvao je marksiste da analiziraju knjigu te najavio određene „društveno-političke mjere“ protiv autora za režim nepoćudnih knjiga.³³ Iz ovoga članka bilo je razvidno kako su represivni organi u Jugoslaviji, a prema uputama političko-državnih struktura, sudjelovali u kreiranju dopuštenih granica unutar kojih su se smjeli kretati umjetnici. Takvih je vijesti bilo još, pa je PSH pisala o tome kako se na partijskim sastancima u Zagrebu kritizira najavljena knjiga Zlatka Vinca *Putovima hrvatskog književnog jezika* ili pak kako je glavni urednik partijskog časopisa *Naše teme* Ivan Salečić napao *Priručnu gramatiku hrvatskog književnog jezika*, u kojoj je stajalo kako su hrvatski i srpski književni jezik dva različita jezika.³⁴

31 „Književnici“, 15.

32 Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, 343-392.

33 „Nepoćudne knjige“, 21.

34 „Sveučilišna naklada ‘Liber’ na udaru kritike“, 18. „Nova gramatika – i ona napadnuta“, 6.

Od kraja 1979. godine i u prvoj polovici 1980-ih u PSH su se redali opširniji članci, prvenstveno iz pera Gojka Borića, koji su govorili o ovoj problematici. Jedna od glavnih misli tih članaka jest ta da je u Srbiji te Sloveniji prostor za umjetničko izražavanje daleko širi nego u Zagrebu. Borić u jednom takvom članku zaključuje kako se hrvatski književnici distanciraju od suvremenih tema koje bi se na bilo koji način moglo povezati s političkim temama. Svi oni koji nisu željeli biti apsolutni poslušnici režima uglavnom su odabrali povlačenje iz javnog života, dok, također prema Boriću, u javnom prostoru dominiraju umjetnici i posebno među njima književnici iznimno skućenih umjetničkih dometa i talenta, koji su režimski istomišljenici. No državno-partijska garnitura u Zagrebu ni takvim stanjem nije bila zadovoljna, pa je Borić prenio najavu daljnjih čistki u Društvu književnika Hrvatske, koju je najavio književnik Joža Horvat (1915.-2012.).³⁵ U još jednom članku prenesena je najava kako će SK uskoro izdati dokument, tzv. bijelu knjigu, o stanju kulture u Hrvatskoj, što je opravdano doživljeno kao još jedan u nizu pritisaka i progona svih režimskih neistomišljenika.³⁶

Uz spomenutog Babića, PSH je često kritizirala Stipu Šuvara, republičkog sekretara za prosvjetu i kulturu. U jednom članku Borić ga je optužio da reforma školstva koju je provodio zapravo uništava školstvo, kao što uništava egzistenciju hrvatskih javnih radnika koji ne djeluju u potpunom skladu s režimom. Strah partijskih struktura od bilo kakve samostalnosti i kreativnosti očitovale se, prema Boriću, i u postupcima prema humorističnom tisku i tisku za mlade. Tako je smijenjen glavni urednik zagrebačkog studentskog lista *Polet*, jer je objavljivao članke koji su izlazili izvan partijskih okvira. Ono što SK nije imao pod svojom potpunom kontrolom iz straha je odbacivao kao nešto nekvalitetno ili čak neprijateljsko, poručivao je Borić. Na sastanku CK SKH rečeno je da *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, na kojoj su radili brojni znanstvenici pod vodstvom povjesničara Igora Karamana (1927.-1995.), nije marksistička, „da u njoj dominira građanska misao“ i niz sličnih zamjerki. Karaman je na takvu kritiku odgovorio rekavši da se moglo prezentirati samo ono što je znanstveno obrađeno. Borić je pak napisao da vlast na tu Karamanovu opasku nije imala odgovora te zaključio da „u Hrvatskoj ima i previše zabranjenih tema i previše političkih pritisaka da bi znanstvenici mogli slobodno raditi i objavljivati rezultate svoga rada“.³⁷

Pisanjem o ovakvim temama nije se samo upozoravalo na progon hrvatskih književnika zbog njihove nacionalne orijentacije, na kršenje njihovih temeljnih ljudskih prava i sloboda, nego i na degradaciju umjetnosti u Hrvatskoj općenito. Naime, teza koja se može formulirati na temelju članaka iz PSH glasi kako velika većina kvalitetnih umjetnika, prvenstveno književnika odbija ukalupljanje u forme koje zadaje SK i ne bavi se određenim temama, odnosno ne sudjeluje u književnom životu Hrvatske. To otvara prostor netaleantiranim umjetnicima da svojim oportunističkim, pravljjenjem kompromisa s režimom, ostvare položaje, dobiju nagrade i novčana sredstva i slično

35 Borić, „Zagreb i Beograd – dva svijeta“, 17-18.

36 „Umjetnost kuhanih jaja i peglanja ljudi“, 21.

37 Borić, „Partijska mafija protiv javnosti i kulture“, 19-20.

koje nikada ne bi dobili u drukčijoj situaciji. Dakle, jugoslavenski komunistički sustav nije samo uništavao kulturu s hrvatskim nacionalnim predznakom, nego kulturu u Hrvatskoj općenito. Borić je dio ove situacije ovako opisao: „Pošto su vlastodršci policijskim metodama ugušili svaki stvaralački kulturni rad, oni koji su preostali na tom području osjećaju svoju ovisnost o tim policijskim strukturama pa, bijesni na dostojanstvenu šutnju većine hrvatskih kulturnih radnika, napadaju sve što je hrvatsko, denuncijacijama običnih doušnika.“³⁸

U istom smjeru pisao je i Tihomil Rađa: „Najmlađi hrvatski pisci nagonski se opiru sustavu ‘samoupravnog socijalizma’, za kojeg je čovjek tek pojedinac, ‘skup društvenih odnosa’, a ne osoba ili čeljade, nosioc temeljnog ljudskog dostojanstva.“³⁹ Prema Rađi, jugoslavenski komunistički sustav ne treba takve ljude, nego puzajuće podanike, odnosno: „Sustav proizvodi građane naveliko lišene svakog moralnog i društvenog osjećaja odgovornosti.“⁴⁰ On je pored svojevrstne autocenzure znatnog dijela hrvatskih književnika upozorio i na ignoriranje režima, tj. neosvrtnje književne kritike na djela nepoćudnih pisaca. Prenio je kako je jedan književni kritičar rekao da se ne bavi književnošću iz članka 118. kaznenog zakona, dakle knjigama u kojima su iznesene misli i stavovi koji su dolazili pod udar zakona. „Ali, prije ili kasnije, iz hrvatske književnosti iz ‘člana 118’ i osuđenika po tom istom zloglasnom članu izniknut će preporođena hrvatska uljudba, narodno dostojanstvo i sloboda“, odvratio je na to Rađa.⁴¹

Da bi se istaknula razlika u tretiranju književnika koji su u svojim djelima izražavali stavove koji se nisu podudarali s onim režimskim, navedeno je i kako u Srbiji postoji solidarnost među takvim osobama, koje se međusobno pomažu i štite te javno prosvjeduju u slučaju kada je progonjen netko od njih. U Zagrebu se pak nitko ne usuđuje javno izreći nijednu riječ u takvim situacijama, pravila se usporedba.⁴² Borić je pak podvukao da kada bi kulturnjaci u Srbiji bili partijski ili sudski kažnjeni, brzo bi se vratili u javni život bez ikakvih posljedica. Primjerice, u Udruženje književnika Srbije vratio se niz izbačenih članova, od notornog nacionalista Dobrice Ćosića (1921.-2014.) nadalje, a ta udruga nije poduzimala ništa protiv svojih članova protiv kojih je istupao režim. Iako je pjesnik Gojko Ćogo bio osuđen na kaznu zatvora zbog kritike Tita u djelu *Vunena vremena*, nakon pritiska književnika i javnosti pušten je na slobodu nakon mjesec dana izdržavanja kazne. Takvo je što u Hrvatskoj nezamislivo, zaključio je opravdano Borić. Po njemu, u Hrvatskoj vlada atmosfera progona, a „šutnja i strah glavne su značajne kulturnog života“.⁴³

U PSH je opširno popraćeno i komentirano savjetovanje CK SKH o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva koje je održano u Zagrebu 23. svibnja 1984. godine te izdavanje spomenute bijele knjige. Na sastanku su sudjelovali i, po Boriću, režimski književnici,

38 Borić, „Partijska mafija protiv javnosti i kulture“, 20.

39 Rađa, „Književnost iz člana 118“, 19.

40 Isto.

41 Rađa, „Književnost iz člana 118“, 20.

42 Jurčević, „O kulturi i nekulturi“, 20.

43 Borić, „Beogradske slobostine – zagrebačka zdvojnost“, 21-22.

a svi prisutni zapravo su se založili za cenzuru, želeći propisati kriterije koje bi trebalo zadovoljavati neko umjetničko djelo. Književnik Šime Vučetić (1909.-1987.) u tome je smislu rekao da književnik ne bi smio djelovati ako nije inspiriran humanizmom koji proizlazi iz politike SK. Borić je ponovno kritizirao Šuvara, a potonji je izjavio da se brani od napada navodne malograđanske kontrarevolucije, zagovarajući čistke čak i u SK. Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (JAZU) pozvao je da iz članstva izbaci Ivana Supeka (1915.-2007.) zbog njegove dvije knjige u kojima je izrekao niz kritika na račun režima, a koje su objavljene u inozemstvu zbog cenzure u Jugoslaviji (*Krivovjernik na ljevici* iz 1980. i *Krunski svjedok protiv Hebranga* iz 1983. godine). Supek je još ranije bio izložen režimskoj represiji, nakon sloma Hrvatskoga proljeća, zbog zalaganja za progone hrvatske intelektualce. Ovom prilikom Šuvar je Supeka pokušao diskreditirati tvrdeći da mu je knjige izdala „neprijateljska emigracija“, pri čemu je mislio na hrvatsku političku emigraciju.⁴⁴ Jugoslavenski komunistički režim u mnogim je slučajevima nastojao dokazati vezu političkih neistomišljenika i protivnika u Hrvatskoj s hrvatskom političkom emigracijom, kako bi dobio izgovor za njihov kazneni progon.⁴⁵

Borić je smatrao da se hrvatski komunisti zbog kompleksa manje vrijednosti, pogotovo u odnosu na srpske komuniste, stalno nastoje dokazivati da su pravovjerniji komunisti i od Marxa. Iako su režimski književnici imali iza sebe vlast, pa onda i policijski aparat, oni su se na spomenutom savjetovanju prikazali žrtvama „ofenzivne desnice“, upozorio je Borić na paradoksalnu situaciju. Radilo se o tome da se zagovarala nova represija po uzoru na onu nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, jer su se gibanja u kulturi krajem 1970-ih na savjetovanju usporedila s onima od desetak godina ranije. Osim toga, na savjetovanju je rečeno je da je nakon široke represije u Hrvatskoj krajem 1971. i tijekom 1972. godine dobiveno deset godina mira. Također, na udaru Borićeve kritike ponovno se našao i Babić zbog serije članaka u listu *Borba* naslovljenih „Partija i inteligencija“, u kojima je, prema Boriću, služeći se prostačkim jezikom vrijeđao nekoliko književnika, novinara i znanstvenika, a onda pozivao i na njihovu fizičku likvidaciju.⁴⁶

Dokumentacija (tzv. bijela knjiga) koja je poslužila kao podloga za raspravu na spomenutom sastanku uspjela je doći u javnost, ali je velika većina napadnutih umjetnika bila iz Srbije i Slovenije, a njih samo oko 5% iz Hrvatske, što je ilustriralo na kojoj su razini umjetničke slobode u Hrvatskoj.⁴⁷ Dokument je zapravo pozivao SK da odredi kako je poželjno interpretirati prošlost, odnosno da onemogućiti izdavanje djela o prošlosti, posebno razdoblju Drugog svjetskog rata i nakon rata, koja nisu u skladu s njegovom ideologijom i politikom. Iako je Šuvar na početku zasjedanja rekao da će predmet rasprave biti djela, a ne osobe, dokument je sročćen kao optužnica, opazio je

44 Borić, „Hajka na intelektualce sve više bjesni“, 15.

45 Vidi bilješku 32.

46 Borić, „Hajka na intelektualce sve više bjesni“, 15–16.

47 Dokument je mnogo kasnije i objavljen, vidi: Bijela knjiga Stipe Šuvara: originalni dokument centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984.

Borić. Također, Borić je istaknuo jednu zanimljivost, a to je da su većinu filmova koji su kritizirani izradile tvrtke kojima upravljaju komunisti, a većina književnika koji su kritizirani članovi su SK ili su barem dijelom podupirali režim. No, u zagrebačkom časopisu *Start* o ovome je dokumentu izašao članak pod naslovom „Obračun s književnom desnicom“. Zagrebački državno-partijski vrh u ovome je slučaju naišao na otpor, kako srbijanskih i još nekih intelektualaca, koji su objavili Otvoreno pismo javnosti, ali i CK SK Srbije, zbog miješanja u unutarnje poslove druge republike.⁴⁸

Kritika sustava kroz književnost

Nastavno na prethodno potpoglavlje, PSH je, očekivano, poklanjala pozornost onim književnicima u čijim je djelima detektirala bilo kakvu kritiku režima. Tako je prenesen ulomak iz Šegedinove knjige *Svi smo odgovorni?* iz 1971. godine, u kojoj je iznio moralnu kritiku represivne naravi jugoslavenskog komunističkog režima.⁴⁹ Nadalje, objavljen je prikaz pripovijetke književnika Jakše Kušana (1900.-1980.) *Subi ponor* iz 1978. godine, koji opisuje velikosrpski teror nad Hrvatima u monarhističkoj Jugoslaviji. Autor prikaza smatrao je kako se može povući niz paralela s trenutnim položajem hrvatskog naroda u Jugoslaviji.⁵⁰

Unatoč postojanju velikog broja političkih zatvorenika u Hrvatskoj i Jugoslaviji, Rađa je ustvrdio kako je hrvatska uznička književnost, kako ju je nazvao, iznimno oskudna i ograničena samo na neke naslove koji su izdani u inozemstvu, što je također posljedica visokog stupnja neslobode i represije režima. Rađa ovako opisuje situaciju: „Barbarski policijski režim utjerao je strah ljudima u kosti tako duboko da više nema prirodne veze između straha i krivnje, krivnje i kazne. Iz straha proizlazi krivnja, koja onda opet udvostručuje strah.“ Taj začarani krug mora se razbiti, pozivao je on. Kao jedan od rijetkih primjera ove vrste književnosti istaknuo je Vesnu Bigu i njeno djelo *Premještaj*. Radnja se odigrava u izmišljenom svijetu, u kojem institucija nazvana Zavod za rehabilitaciju životnih motiva ljudima uništava ljudskost, tjera ih u ludilo i čudovišne postupke.⁵¹

Iako je književnik Ranko Marinković (1913.-2001.) ponekad bio kritiziran na stranicama PSH, njegov kazališni komad „Inspektorove spletke“ naišao je na odobravanje. Radnja se zbiva na relacijama državna vlast-policijska-javna kuća, o čemu Rađa piše: „Pisac izjednačuje policiju koja najbrutalnije izvršava ‘državne poslove’, državnu vlast što se kao stoglava aždaja zamjećuje posvuda, i bludilište kao zajednički nazivnik za državnu prisilu i njezine poduzetnike ‘na terenu’“. Na kraju je konstatirao „da se odvažni i daroviti pisci mogu svrstati u prve borbene redove za ljudska i nacionalna prava hrvatskog naroda“.⁵²

48 Borić, „Dokle će SKH trpjeti Šuvarovu frakciju?“, 14-16.

49 „Doživljaj u zagrebačkom tramvaju“, 13-14.

50 „Suhi ponor“. Pripovijetka Jakše Kušana o hrvatskom učitelju, o robijaškom brodu ‘Croatia’ i o srpskim žandarima“, 16.

51 Rađa, „Putokazi hrvatske uzničke književnosti“, 12.

52 Rađa, „Marinkovićev obračun s njima“, 14-15.

Osim pisanjem o dijelu umjetničke produkcije u Hrvatskoj kao dokazu s jedne strane represije režima, a s druge postojanju otpora unatoč represiji, PSH je otvaranjem ovih tema izražavala podršku progonjenima u zemlji. Pri tome se nije ograničavala samo na Hrvate, pa je tako prenesena pjesma slovenskog pjesnika Edvarda Kocbeka „Pjesma skrivenom mikrofonu“, koju je napisao povodom pronalaska skrivenog mikrofona u svojem stanu, budući da ga je prisluškiavao režim.⁵³ Rađa je pisao o tri djela književnika Dubravka Horvatića (1939.-2004.), pozivajući iseljene Hrvate da organiziraju njihovo izvođenje na kazališnim daskama, tim više što je autor u teškoj materijalnoj situaciji, budući da ga je režim odgurnuo na margine društva. Sva tri dramska teksta govorila su, prema Rađi, o potrebi borbe protiv nepravde, a onaj naslova „Ban Khuen Hédervary“ donosi opis Hrvatske koji se u mnogim stvarima mogao usporediti s trenutnim stanjem u Hrvatskoj.⁵⁴

Prikaza književnih djela koja su na neizravan način kritizirala trenutno stanje u Hrvatskoj, odnosno njegove pojedine aspekte bilo je još. Rađa je pisao o dva romana tada mladog hrvatskog književnika Zvonimira Majdaka (1938.-2017.), *Ženski bicikl* i *Marko na mukama*. Prvi govori o mladiću koji ne može dobiti stipendiju za nastavak obrazovanja, budući da nije režimski podobnik, što negativno utječe na njegovu cijelu obitelj, a on na koncu počinu samoubojstvo. Drugi se, prema Rađi, samo na prvi pogled bavi „spolnom razuzdanošću“, dok zapravo govori o društvenom moralu, stvarnoj i moralnoj prostituciji. Rađa nije propustio upozoriti čitatelje da je prema Majdakovom romanu *Kužiš, stari moj* napravljen kazališni komad i snimljen film, no kako taj autor ostaje nevidljiv za službenu književnu kritiku budući da ga se doživljava nepoćudnim.⁵⁵ Kada je riječ o tretiranju nepoćudnih književnika i djela, može se spomenuti slučaj književnika Branimira Brljevića i njegova romana *Katarza*, kojega nijedan zagrebački književni časopis nije popratio prikazom ili kritikom, nakon što ga je napao Šuvar.⁵⁶

Posebna pozornost posvećena je autorima koji su za oblik književna izraza izabirali fantastiku, a među njima Pavlu Pavličiću. Prema Rađi, kvaliteta i vrijednost Pavličićevih radova nije samo u zapletima i radnji, nego sposobnosti da realno prikaže sredinu u kojoj se odvija radnja. Rađa je donio zaključak da poneki put čitatelj o stvarnosti, iako uvodi elemente fantastike, doznaje više iz njegovih romana, nego znanstvenih radova koji se produciraju u Jugoslaviji. Prenosili su se izvadci iz Pavličićevih romana,

53 „Edvard Kocbek: Pjesma skrivenom mikrofonu“, 20.

54 Rađa, „Tri najnovije predstave Dubravka Horvatića. Poruka prošlosti sadašnjosti“, 17.

Karoly Khuen-Hédervary (1849.-1918.) bio je mađarski političar koji je u razdoblju 1883.-1903. kao ban vladao Hrvatskom i Slavonijom, koje su činile autonomnu jedinicu unutar ugarskoga dijela Austro-Ugarske Monarhije. Nastojao je što više ograničiti, a onda i poništiti hrvatsku autonomiju, vodeći se interesima velikomađarske politike. U provođenju toga cilja služio se i političkim nasiljem te vršio različite oblike represije (plijenidba tiska, ograničavanje autonomije sveučilišta u Zagrebu, zabranjivanje okupljanja članova oporbenih stranaka). „Khuen-Hédervary, Karoly.“ Njegovo je ime postalo simbol nasilja i vladavine stranaca nad Hrvatskom.

55 Rađa, „Zavirivanje pod kožu jugo-socijalizma“, 13.

56 „Knjiga? U more s njom!“, 19.

uz sažeti sadržaj radnje te književnu kritiku. O romanu *Stroj za maglu* Rađa je napisao da zapravo govori o atmosferi koja je vladala nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, o komformistima te ljudima kameleonskog ponašanja, koji su svoje stavove revno usklađivali sa stavovima vlasti.⁵⁷ Govoreći o posljedicama represije nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta u PSH je prikazana knjiga Slobodana Novaka (1924.-2016.) *Izvanbrodski dnevnik* iz 1976. godine, o kojoj je konstatirano sljedeće: „Pisac u tri priče majstorski obrađuje kulturnu i političku pustoš u Hrvatskoj nakon udara u Karadorđevu“.⁵⁸

Roman *Umjetni orao* također je naišao na povoljnu književnu kritiku, uz opasku kako radnja govori o ljudima koji pribjegavaju nasilju, budući da su im ostala sredstva djelovanja uskraćena.⁵⁹ Usporedba s načinom funkcioniranja jugoslavenskog komunističkog režima bila je i više no očita. Krug oko PSH smatrao je kako su njegova totalitarna narav i samo načelno riješeno nacionalno pitanje, kao i niz socijalnih problema, preduvjeti za nove sukobe među narodima u Jugoslaviji, budući da je režim onemogućavao bilo kakav dijalog mimo SK i izvan okvira koje je on zadao. Jedan je autor napisao da su pisci hrvatske fantastike „zadali ozbiljan udarac službenom književnom realizmu“. Pri tome je mislio na književnu produkciju koja je opisivala događaje iz razdoblja Drugog svjetskog rata sukladno režimskom tumačenju toga razdoblja. U PSH je zaključeno da se takvu književnost nastojalo promovirati kao jedinu vrijednu, pa čak i sudskim progonima onih koji joj se nisu priklonili.⁶⁰

Biranje književne fantastike za pisanje o temama o kojima se nije moglo pisati otvoreno, nije bila jedina „vrsta bijega“. Rađa je detektirao još jedan oblik, a to je bila tema seksa. Po njemu, djela takve tematike sve su više prerastala u pornografiju. Stječe se dojam, napisao je Rađa, da u društvu nema drugih tema i problema ili pak da se književnici o drugim stvarima boje pisati. „Bit će da je ovo drugo tumačenje bliže istini, jer se i taj razulareni seks doživljavao kao bijeg od neke teške društvene more i jer u tim djelima na trenutak bljesne iskra kritike postojećega sustava i politike“, završio je Rađa.⁶¹

Rađa je pisao i o romanima Veljka Barbierija u kojima je autor kritizirao totalitarizam. U romanu *Trojanski konj* glavni junak otkriva logor, za koji ustanovljuje da se ne razlikuje od stvarnog života, dok je za roman *Epitaf carskog gurmana* Rađa napisao: „Okosnica romana je izbezumljenost pojedinca u bešćutnosti i bljutavosti totalitarnog sistema.“⁶²

57 Rađa, „Pavao Pavličić: Stroj za maglu“, 11.

58 „Knjiga? U more s njom!“, 17.

59 Rađa, „Krimiće o gradskoj gerili u Zagrebu“, 20.

60 Kk, „Hrvatska knjiga i književnost kao prostor slobode“, 21.

61 Rađa, „Ne živi čovjek samo od seksa“, 18-19.

62 „Knjiga? U more s njom!“, 21. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 22.

Kritika PSH režimskih umjetnika i pisaca

Kako je već rečeno, na stranicama PSH nije se samo kritizirao režim zbog postupaka prema nepoćudnim umjetnicima, nego i oni umjetnici koji su se u takvim napadima pridruživali režimu ili ih sami inicirali. Povodom obilježavanja 75-og rođendana ranije spomenutog književnika Šime Vučetića napalo ga se zbog njegovih kritika niza pisaca krugovaške generacije, poput Vlade Gotovca (1930.-2000.), Zlatka Tomičića (1930.-2008.), Krste Špoljara (1930.-1977.), Antuna Šoljana (1932.-1993.) i još nekih. Čitatelja se podsjetilo kako je Vučetić podržao njihovo proganjanje i marginaliziranje nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta.⁶³ Ocijenjen je kao režimski slugan, kojega se propagira kao vrhunskog pjesnika, samo zato što djeluje u okvirima koje je postavio režim, iako je u najbolju ruku prosječan.⁶⁴

PSH je, kao što je vidljivo iz gornjeg primjera, kritizirala i kvalitetu radova onih umjetnika koji su imali potporu režima i identificirali se njime. Tako se kritiziralo tekst *Zvane Črnje* (1920.-1991.) u djelu *Hrvatska*, koje je osim na hrvatskom izdano i na četiri svjetska jezika, popraćeno mnogobrojnim slikovnim materijalom. Na oštar napad, pa i izrugivanje naišlo je marksističko tumačenje hrvatske srednjovjekovne povijesti, odnosno Črnjina teza da je hrvatska ranosrednjovjekovna država propala budući da je bila ustrojena na klasnim principima, koje joj je nametnuo Zapad, baš kao i kršćanstvo. Dalje se podrugljivo piše da iz Črnjina teksta proizlazi da su Hrvati „bili klasno vrlo svjesni, gotovo izgrađeni marksisti prije Marksa, i vatreni jugoslaveni davno prije biskupa Strossmayera iz 19. vijeka“.⁶⁵ „Ali, najprije plemstvo pa onda građanstvo neprestano su suzbijali ostvarenje tih dubokih težnja Hrvata – sve do pojave metalca Josipa Broza, neposrednog potomka Matije Gupca“, nastavljalo se u istome tonu.⁶⁶ Matija Gubec, pravim imenom Ambroz, bio je vođa seljačke bune u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i dijelu slovenskih zemalja u 16. stoljeću. U 20. stoljeću romantiziralo se i bunu i Gupca, a pojedine političke opcije, poput HSS-a i komunista, nastojali su ih uklopiti u vlastite ideologije. Tome se izrugivala PSH, odnosno neznanstvenom i nakaradnom povezivanju seljačke bune iz 16. stoljeća i komunističke revolucije iz sredine 20. stoljeća, a posebno povlačenju paralele između Gupca i neprikosnovenog člника KPJ u Drugom svjetskom ratu, a potom i komunističke Jugoslavije – Josipa Broza Tita. Hagiografima jugoslavenske komunističke revolucije i Tita u ovome je kontekstu od velike koristi bila

63 Termin „krugovaši“ odnosi se na književnike koji su objavljivali tekstove u časopisu *Krugovi*, koji je izlazio u Zagrebu od 1952. do 1958. godine na mjesečnoj bazi. Časopis je odbijao prihvaćanje socrealističkih obilježja u književnosti i kulturi, istodobno zagovarajući slobodu pismenog izražavanja i pluralizam, isticanje hrvatskog književnog identiteta te uključivanje u europske i svjetske književne tokove.

64 „Smrdeč u kulturnoj praznini“, 13.

65 Josip Juraj Strossmayer (1815.-1905.) bio je dakovački biskup i hrvatski političar, pobornik ideje stvaranja savezne države Južnih Slavena, među ostalim kao oblika obrane od Nijemaca, Mađara i Talijana. Kasnije je izmijenio spomenuti stav, zastupajući federalizaciju Austro-Ugarske Monarhije. „Strossmayer, Josip Juraj“.

66 Račić, „Drevni Hrvati kao nesvrstani samoupravljači“, 17.

činjenica da je Tito prije karijere u KPJ bio radnik, dok je Gubec bio seljak, što znači da su u marksističkom shvaćanju obojica potjecali iz klase potlačenih. Isto tako, obojica su potjecali iz istoga kraja – Hrvatskoga zagorja.

Prelazeći s knjiga na kazališne daske, na kritike je naišla drama Slobodana Šnajdera, u kojoj je potonji, prema PSH, na lažan način predstavio djelovanje Dušana Žanka (1904.-1980.), za vrijeme NDH intendanta Hrvatskog državnog kazališta, a kasnije političkog emigranta. Za dramu je ustvrđeno da je prepuna laži te da sadržajno ima mnogo sličnosti s umjetničkim djelima iz druge polovice četrdesetih i pedesetih godina, koja su na gotovo sakrosanktan način prikazivala djelovanje partizanskog pokreta predvođenog KPJ u Drugom svjetskom ratu.⁶⁷ Na kritiku je naišao rad redatelja Lordana Zafranovića, konkretnije njegov film *Okupacija u 26 slika*, za koji je rečeno da samo djelomično točno prikazuje zbivanja u Dubrovniku s početka Drugog svjetskog rata. S druge strane, o zločinima koje su izvršili partizani prilikom ulaska u Dubrovnik 1944. godine mora se šutjeti, pravila je paralele PSH.⁶⁸ Povodom filma *Krv i pepeo Jasenovca* za Zafranovića je rečeno da je opsjednut prikazivanjem ustaških zločina. Prema Boriću, poruka filma, koji je dobio filmsku nagradu u Beogradu, jest da su Hrvati, kada su i poštteni i čestiti, zapravo potencijalni ubojice. Borićevo je mišljenje da Zafranovića i hrvatske komunističke vlasti drže „agentom-provokatorom beogradske čaršije“, ali ga nitko nema hrabrosti javno raskrinkati takvim. Povučena je paralela između njega i Babića, budući da je rečeno da se obojica prikazuju progonjenima od nekih tajanstvenih sila te da im nije mjesto u političkim raspravama, nego u psihijatrijskoj ustanovi. Jedan od razloga za ovako iznimno oštar nastup nalazi se u mišljenju kako njihovo djelovanje izaziva niz negativnih reakcija i osjećaja kod Hrvata, koji mlade mogu odvesti u nepotrebni i štetan radikalizam.⁶⁹

Jugoslavenski komunistički režim oblikovao je jednu interpretaciju iznimno kompleksnih događaja na jugoslavenskom prostoru tijekom Drugog svjetskog rata, i ona je bila jedina dozvoljena. Međutim, niz ljudi, kako u Hrvatskoj, tako i na području cijele Jugoslavije, bio je u opreci Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) na čelu kojega se nalazila KPJ. Takvi su ljudi imali vlastita tumačenja raznih zbivanja, koja su prenosili i na svoje potomke. Režim je progonio one koji su zastupali takva alternativna tumačenja, što je dodatno produbljivalo jaz između režima i njegovih neistomišljenika. Nepostojanje mogućnosti da se povede slobodna rasprava o zbivanjima tijekom Drugog svjetskog rata na području Hrvatske i Jugoslavije, posebno žrtvama, rezultirala je još snažnijom polarizacijom sukobljenih mišljenja i još većim otporom službenom stavu režima. PSH je zapravo upozoravala da takav pristup režima među ostalim vodi u ponavljanje tragedija iz razdoblja Drugoga svjetskog rata.

67 KK, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 26. Borić, „Dokle će nam Šnajderi prekrajati povijest?“, 22. Jurčević, „Od ‘Hrvatskog Fausta’ do srpske ‘Golubnjače’“, 23.

68 „Okupacija u 26 slika” i ‘oslobođenje’ u jednoj“, 15.

69 Borić, „Hajka na intelektualce sve više bjesni“, 15-16.

Za kraj ovoga dijela nužno je nešto kazati i o percepciji vodećeg književnika u Hrvatskoj, Miroslava Krležu (1893.-1981.). O njemu se i ranije pisalo u emigrantskim novinama i časopisima, uglavnom negativno, budući da je bio istaknuti član KPJ još u međuraću. Negativno se pisalo i o njegovim pojedinim književnim djelima, za koje se tvrdilo da zbog nemoralnih likova loše utječu na čitatelje, posebno mlade (npr. *Gospoda Glembajevi*). No, stav je donekle promijenjen 1967. godine, budući da je Krleža bio jedan od potpisnika *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, Bogdan Radica ga je primjerice pozivao da se zauzme za progone hrvatske književnike.⁷⁰

Kao i u nizu drugih tema, PSH ni u ovome slučaju nije primjenjivala generalizirajući te crno-bijeli pristup. Možda se to najbolje očituje u sljedećoj rečenici: „Stoga je Krleža uza sav svoj oportunitizam, salonski komunizam, ideološku zaslijepjenost, nacionalnu nestalnost itd. – velik umjetnik.“⁷¹ Rađa je pak ustvrdio da je Krležu među ostalim u poslijeratnom razdoblju obilježilo protuslovlje – bio je protiv socijalističkog realizma, ali u posljednjih četrdeset godina nije napisao nijedno djelo koje bi bilo u sukobu s režimom i vladajućom ideologijom.⁷² U istom smjeru išla je i misao da se Krleža nije slagao s dobrim dijelom postupaka vlasti nakon rata, ali da je vjerojatno „faustovski prodao svoju dušu režimu kako bi mogao ostvariti dio svojih intelektualnih zamisli“. Kao njegovu najvažniju ostavštinu vidi se Leksikografski zavod, s izgrađenim znanstvenim aparatom i golemom riznicom knjiga. Napadi na taj zavod iz Beograda nakon Krležine smrti bili su dokaz koliko Srbima teško pada što je jedna takva institucija smještena u Zagrebu, stajalo je u PSH.⁷³

O književnoj produkciji u Hrvatskoj

PSH je pratila i knjige koje nisu nužno izvrgavale režim kritici, odnosno i djela koja se nisu svrstavala u književnost. Kada je o potonjima riječ, Borić je opširno pisao o knjigama Bogdana Krizmana (1913.-1994.) o ustaškom pokretu, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i poslijeratnoj političkoj emigraciji. Iako je u nizu pitanja kritizirao Krizmanovo pisanje, zamjerajući mu miješanje znanstvenog i strasnog polemičkog pristupa, Borić je kao jednu od prednosti Krizmanovih djela istaknuo opširno citiranje raznih izvora, što je omogućavalo čitatelju stvaranje vlastitog suda o pojedinim događajima i osobama.⁷⁴ Upozoravano je kako su antirežimske knjige, ali i mnoge druge, teško dostupne, budući da ih nakladnici ne oglašavaju dovoljno, dok se kritika ne osvrće na njih.⁷⁵ Režim opoziciju u kulturi nije nastojao ušutkati samo progona, nego i medijskom blokadom.

70 Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*, 243.

71 Borić, „Igor Mandić i Bogdan Krizman otkrivaju svoje nutrine“, 16.

72 Rađa, „Staro i novo štivo u domovini“, 24.

73 Jurčević, „Svađe nad otvorenim grobom Miroslava Krležu“, 13.

74 „Domovinska knjiga o dr. Anti Paveliću“. 15. „Nova knjiga: Bogdan Krizman, Pavelić i ustaše“, 13-14. Borić, „Prikaz knjige (2). Kako je Pavelić 'šurovao' s Italijom“, 10.

75 KK, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 26.

Podosta pozornosti privukla je i memoarska knjiga Ivana Supeka *Krivovjernik na ljevici*. Supeka je Rađa prikazao kao dio slobodarske linije, kako ju je on nazvao, u Komunističkoj partiji Hrvatske (KPH) i kasnije SKH, koja je prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata te u poraću npr. bila za suradnju s HSS-om te se borila za hrvatske interese za vrijeme hrvatskog reformnog pokreta. Ne imajući nikakva skrupula što je Supek bio komunist, Rađa o njemu konstatira sljedeće: „Predstavljajući se hrvatskoj javnosti ovim svojim ‘osobnim iskazom’ kao nesumnjivo velik čovjek i čvrst rodoljub, Ivan Supek, ‘krivovjernik s ljevice’, upornije i dosljednije od mnogih drugih vjernika i svećenika svih religija i partija, TRAŽI ISTINU KOJA OSLOBAĐA – izvršujući riječju i djelom veliku evanđeosku poruku. U tome je sva veličina Ivana Supeka, na kojega moramo biti ponosni kao ljudi i kao Hrvati.“⁷⁶ Supekova je knjiga u jednom članku nazvana udžbenikom hrvatske politike.⁷⁷ I nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta, kada je u represiji koja je uslijedila stradao i znatan broj hrvatskih komunista, dio političke emigracije, prvenstveno starije, nije se mogao solidarizirati s tim ljudima. A s druge strane, u PSH je Supek postao orijentir za političko, pa i moralno djelovanje. Zajednički nazivnik osoba kojima je PSH pružala podršku i solidarizirala se s njima bio je hrvatski nacionalni osjećaj, čovječnost i demokratizam, bez obzira na ideološko i političko usmjerenje, pogotovo u prošlosti.

Rađa je ulagao velik trud da prikaže nove naslove koji su se pojavljivali u Hrvatskoj, prvenstveno iz područja književnosti. O njima je pisao u rubrici koja je najprije nosila naslov „Knjiga? U more s njom!“, a potom „Pabirci po hrvatskim knjigama“.⁷⁸ Iako doktor političkih znanosti i ekonomist, Rađine kratke književne kritike nikako nisu amaterski pokušaji. Njemu umjetnost nije samo sredstvo za izražavanje nezadovoljstva jugoslavenskim komunističkim režimom, kako bi se mogao dobiti dojam. On nije utilitizirao književnost i umjetnost općenito. Niz književnih djela ocjenjivao je isključivo s umjetničke strane. Mogućnost stvaranja i konzumiranja umjetnosti bio je za Rađu neodvojivi dio ljudskosti. Uskraćivanje toga značilo je i ubijanje dijela čovječje duše. Tako jugoslavenski komunistički režim za Rađu nije bio samo antihrvatski, bio je antičovječanski, kako na polju kulture tako i na mnogim drugim poljima. Rađa je nesumnjivo pisao ovakve članke iz osobnih poriva, budući da se u njegovim tekstovima vidi da je strastveni čitatelj, da voli o tome razgovarati, pisati, polemizirati. No o ovome je pisao i želeći prikazati ono što se u Hrvatskoj i Jugoslaviji prešućivalo, što se, prema njegovome mišljenju, prikazivalo krivo. I još je jedan element važan za njegovu motivaciju – pisao je zbog građenja spona između Hrvata u iseljeništvu i domovini. Kultura je, kako je rečeno ranije, jedna od najvažnijih sastavnica nacionalnog identiteta. Udaljenost i

76 Rađa, „Istina koja oslobađa“, 1-3. Vidi i: „Supek traga za Hebrangovim ubojicama“, 12.

77 „Knjiga? U more s njom!“, 17-19, 21.

78 Rađa, „Staro i novo štivo u domovini“, 24-25. KK. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 26. Rada, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 24-26. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 17. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 22-23. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 29. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 18-19. Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 23. Rada, „Pabirci iz novih hrvatskih knjiga“, 13.

granice dijelile su Hrvate, totalitarna ideologija (komunizam) i neprijateljska država (Jugoslavija) dijelili su Hrvate – stoga ih je valjalo pokušati približiti, dati im priliku za ponovno upoznavanje kroz umjetnost.

Rubrike koje su imale istu tematiku zvale su se „Hrvatska knjiga i književnost kao prostor slobode“ (naslov rubrike mnogo govori sam za sebe) te „Na bespućima kulture“ Vjekoslava Račića, koji je britkim i ciničnim jezikom u kratkim crtama prikazivao pojedine događaje iz kulturnog života u Hrvatskoj i Jugoslaviji.⁷⁹ Pišući takvim stilom popratio je i prestanak izlaska časopisa *Kaj*, posebno istaknuvši vijest da je sud na zahtjev Zavoda za izgradnju grada naložio deložaciju uredništva. I u ovome slučaju krivnja je svaljena na Šuvara, kao inicijatora ovih događaja. Poveznica se tražila u stavu kako vlasti u Hrvatskoj zanima samo srpskohrvatski jezik, dok ih za kajkavsko narječje i tradiciju nije briga.⁸⁰

Jezična situacija u Hrvatskoj

Jezična problematika bila je usko povezana s nacionalnim pitanjem, temom od prvorazrednog značaja u komunističkoj Jugoslaviji, za koju su jugoslavenski komunisti opetovano tvrdili da je riješeno. No, ono se neprestano u raznim oblicima vraćalo u javnost, pa tako i u obliku polemika oko jezika. U poraću je srpski književni jezik korišten kao osnova u službenoj komunikaciji i javnom životu, dok je Novosadskim dogovorom 1954. godine utvrđeno da Hrvati, Srbi, Muslimani i Crnogorci govore jednim jezikom, koji ima dva izgovora, dvije varijante i dva imena. Korišten je termin srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik. No, već na početku liberalizacijskog razdoblja u Hrvatskoj, godine 1967. vodeće kulturne, znanstvene i znanstveno obrazovne institucije izdale su dokument naziva *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, u kojem je tražena jednakost četiri jezika (hrvatskog, srpskog, slovenskog i makedonskog) i u kojem je progovoreno o raznim i brojnim diskriminacijama hrvatskoga književnog jezika. Nakon represije nad potpisnicima, udaljavanja na jezičnom polju su se nastavila (Matica hrvatska obustavila je suradnju na izradi *Rječnika hrvatsko-srpskog jezika*), a slomom hrvatskog reformnog pokreta nasilno se pokušalo poništiti ispoljene razlike (tako je uništena cjelokupna naklada *Hrvatskog pravopisa*).⁸¹

U PSH se u nizu članaka i kroz niz primjera kritizirao odnos režima prema hrvatskom književnom jeziku. I ovdje je Šuvar bio meta napada povodom njegovih kritika na račun *Priručne gramatike hrvatskoga književnog jezika*, budući da se protivio korištenju izraza hrvatski književni jezik. Prenesena je i njegova javna polemika s Pavlom Pavličićem o toj temi, koji je Šuvaru dokazao da se taj termin spominje u jugoslavenskom ustavu. Borić je na temelju ovoga i niz drugih slučajeva zaključio da se

79 Kk, „Hrvatska knjiga i književnost kao prostor slobode“, 20-22. Vidi npr. Račić, „Na bespućima kulture“, 21.

80 Račić, „Kaj' dobio nogu“, 20.

81 Krašić, Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija, 386, 396-398.

u Hrvatskoj provodi svojevrsan „jezični genocid“.⁸² U ovom je kontekstu istaknut i jedan paradoks. Stanko Korać (1929.-1994.) objavio je knjigu *Književna hrestomatija – iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj*, izdvajajući srpski jezik iz službenog srpskohrvatskog, iako je režim inzistirao na potonjem. Pri tome je Korać u knjigu uvrstio Srbe i pravoslavce s i izvan područja Hrvatske, bez obzira na to jesu li se oni osjećali Srbima ili ne.⁸³

Autori članaka u PSH bili su zabrinuti zbog stanja hrvatskoga književnog jezika pa se u rubrici „Rodu o jeziku“ pisalo o problemu ulaska brojnih tuđica u hrvatski književni jezik i davalo savjete kako se pravilno izražavati te koje hrvatske riječi koristiti umjesto tuđica. Promoviran je i časopis *Jezik*, koji je izlazio u Hrvatskoj.⁸⁴ Također, pozdravljena je i preporučena za čitanje knjiga Zlatka Vinca *Putovima hrvatskoga književnog jezika*.⁸⁵ Upozoravalo se na činjenicu da ne postoji rječnik hrvatskog jezika, ali i na situaciju u kojoj su neki srbijanski jezikoslovci tražili da se ukinu razlike između tzv. jezičnih varijanti, pa čak da se republikama oduzme pravo odlučivanja o jeziku.⁸⁶ I u pitanju jezika vidljiv je pristup PSH da se borba za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta i za samostalnu državu itekako vodi i na ovome polju. Poznavanje hrvatskoga književnog jezika, pravilno izražavanje i pisanje, širenje znanja o njemu i čitanje knjiga na hrvatskom jeziku bilo je sastavni dio hrvatske državotvorne borbe.

O ostalim temama vezanim uz kulturu u Hrvatskoj

Za početak ovoga dijela prikladno je navesti konstataciju iz PSH kako u Jugoslaviji vladaju pravi policajci i „policajci duha“. Na polju kulture takva situacija rezultira ovime: „Kultura pada na smiješnu dekoraciju, kojoj je svrha sakriti vlastitu golotinju i zavarati inozemstvo.“ U istom je članku autor prenio izvatke iz intervjua hrvatskog kazališnog redatelja Božidara Violaća (1931.-2020.) u časopisu *NIN*, u kojem je potonji govorio o zanemarivanju kazališta u Hrvatskoj, a s druge strane o procesu bujanja raznih festivala i smotri za koje je tvrdio da su paradnog karaktera, bez prave umjetničke vrijednosti. Članak u PSH završen je ovom porukom: „Cijeli intervju vapaj je duboko zabrinutog umjetnika kojemu propadanje kulture vlastitog naroda zadaje duboku bol. Njegove su riječi optužnica jednog sustava koji uništava kulturu, da bi zavladao dušama i tako ljude pretvorio u poslušne robote svoje sulude ideologije.“⁸⁷

Govoreći o kazalištu u PSH je ocijenjeno da je kazališna scena u Hrvatskoj prilično ruinirana. O toj je temi pisano povodom održavanja Osmih mediteranskih igara u Splitu, uz vijest da se tamošnja kazališna zgrada neće obnoviti. „Ruševina HNK u Splitu kao da simbolizira ruševno stanje kazališne umjetnosti na hrvatskoj jadranskoj

82 Borić, „Sukob Šuvara s jezikoslovcima oko nove hrvatske gramatike“, 6.

83 Jurčević, „Kulturna čarkanja i jadikovke“, 9.

84 „Rodu o jeziku“, broj 31, 23. „Rodu o jeziku“, broj 32 (1981), 23. Jk, „Rodu o jeziku“, 27.

85 „Kapitalno djelo o hrvatskom jeziku“, broj 3 (1979), 8.

86 Rađa, „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“, 24-26. N. J., „Slovenski jezik na udaru srbizma“, 4.

87 Jurčević, „Kulturna čarkanja i jadikovke“, 9.

obali,“ poručivalo se. Dalje je navedeno da u Zadru i Šibeniku ne djeluju profesionalne glumačke družine, za Dubrovačke ljetne igre napisano je da su „jugoslavenizirane“, a da riječko kazalište ima kvalitetan samo onaj dio programa koji je na talijanskom jeziku.⁸⁸ Kada je riječ o propadanju i zanemarivanju kulture, PSH je pisala i o višegodišnjem odugovlačenju otvaranja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Podsjetilo se kako je skupina hrvatskih intelektualaca u časopisu *Telegram* uputila poziv javnosti da se očuvaju spomenici iz muzeja, a vlast je taj istup nazvala političkom diverzijom, dakle, proturežimskim činom.⁸⁹

Progovoreno je i o problemu srbijanskog prisvajanja dijela hrvatske književnosti, konkretnije, one dubrovačke.⁹⁰ PSH je pisala i o dva istaknuta hrvatska kipara – Ivanu Meštroviću (1883.-1962.) i Antunu Augustinčiću (1900.-1979.), kako o njihovim umjetničkim dometima, tako i političkoj orijentaciji. U vezi potonjeg istaknuto je kako ga jugoslavenski komunisti neopravdano slave kao svojeg istomišljenika. Borić je u tom kontekstu podsjetio da je Augustinčić klesao Titov, ali i Pavelićev lik.⁹¹ Za Meštrovića je pak rečeno da je u Hrvatskoj zanemaren kao umjetnik, uz tvrdnju da tome pridonose brojni napadi na njega sa srpske strane.⁹² Tu treba spomenuti i komentar izložbe *Skulptura u Hrvatskoj 1897–1918.*, koja je održana u Beogradu, a na kojoj su brojčano najzastupljenija bila upravo Meštrovićeva djela. Prema PSH, iako je to bila jedna od rijetkih izložbi takve vrste, beogradska publika jedva da ju je zapazila.⁹³

Na kraju ovoga dijela rada može se spomenuti i jedan komentar iz PSH vezan uz stanje u novinarstvu u Hrvatskoj. Očekivano, kao i po pitanju književnosti, mnogo je prostora posvećeno problemu cenzure u novinarstvu. To je među ostalim rezultiralo i sve slabijom čitanošću novina i časopisa. Ideološka rigidnost režima, prema PSH, očitovala se i u tome što je režim kritizirao čak i tako koncipirane novine i časopise, tvrdeći da donose vijesti koje onda u svojoj promidžbi koriste politički emigranti i antikomunisti diljem svijeta. Zamijećeno je i da se smanjuje broj stranica zbog nestašice papira, kao i trend porasta prodaje žutog tiska, erotskog i sportskog, što se, uz aluziju na sve težu gospodarsku situaciju u Jugoslaviji, objašnjava na sljedeći način: „Kad već nema kruha i mesa, samoupravljačima treba pružiti papirnatog seksa i igara.“⁹⁴

88 „Split ostaje i dalje bez kazališta“, 13.

89 „Odiseja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu“, 8.

90 „Glas iz Srbije protiv jugoslaviziranja hrvatske književnosti“, 9. „Ostavština hrvatskog književnika Srpskoj akademiji“, 18.

91 Borić, „Umro Antun Augustinčić“, 8.

92 Rađa, „Meštrova stota obljetnica“, 15. Borić, „Meštrović kao političar – politika u odnosu na Meštrovića“, 17-18

93 „Nezapažena izložba hrvatske skulpture u Beogradu“, 8.

94 „Bijeda samoupravnog tiska“, 10.

O kulturnim temama u iseljeništvu

Slično kao što je bio slučaj s praćenjem novih naslova izdanih u Hrvatskoj, PSH je brižljivo pratila izlaženje novih knjiga u iseljeništvu, promovirajući i preporučajući ih za kupnju, čitanje i širenje.⁹⁵ U iseljeništvu je valjalo pisati o onim temama o kojima se u zemlji nije smjelo, na iseljeništvu je ležala odgovornost da na neki način nadopunjava hrvatsku kulturu. Posebno se pozdravljalo objavljivanje memoara političkih emigranata, o najrecentnijim zbivanjima hrvatske povijesti, kao neku vrstu protuteže službenom tumačenju jugoslavenskog komunističkog režima.⁹⁶ Također, pozdravljalo se i poticalo objavljivanje knjiga o Hrvatskoj i Hrvatima na stranim jezicima, kako bi se stranu javnost upoznalo s hrvatskom bogatom kulturnom tradicijom, ali i onom državopravnom te osnažio zahtjev za samoodređenjem.⁹⁷ Pratile su se strane knjige koje su govorile o Hrvatskoj i Jugoslaviji, kako bi se dobio što bolji dojam kako se te teme doživljavaju u pojedinim krugovima u inozemstvu, što je bilo važno u kontekstu stvaranja strategije kako pristupati strancima i tumačiti im napore za stvaranje samostalne hrvatske države.⁹⁸ PSH je gotovo u svakom broju objavljivala pjesme. Tako je prilikom ubojstva političkog emigranta Brune Bušića (1939.-1978.), koje je izvršila jugoslavenska tajna policija, objavljena pjesma Tina Ujevića (1891.-1955.) „Hrvatskim mučenicima“.⁹⁹ Uz opasku kako se takve knjige slabo čitaju i prodaju, PSH je prikazivala i pjesničke zbirke izdane u inozemstvu, ali i druga književna djela.¹⁰⁰

Svake je godine u PSH izlazio izvještaj o novim hrvatskim knjigama koje su predstavljene na Međunarodnom sajmu knjiga u Frankfurtu. Ta je manifestacija postepeno izrasla u mjesto susreta brojnih hrvatskih političkih emigranata te međunarodnu

95 Vidi npr.: Rađa, „Vrijedan sažetak hrvatske povijesti“, 20. „Nova knjiga: P. Carlo Balić OFM“, 17. „Nova knjiga: Hrvoje Lun, Revolucija i sloboda“, 18. „Nova knjiga. Jure Petričević: Jugoslavija na optuženičkoj klupi“, 4. „Knjiga o pokoljima hrvatskih muslimana“, 17. „Dobar prijem knjige o samoodređenju za Srednju Europu“, 10. „Knjiga? U more s njom!“, 18-19, 21. „Nova knjiga. Hijacint (Franjo) Eterović: Natrag prirodi“, 21. Vidović, „Osvrt na knjigu. Hrvoje Lun: Revolucija i sloboda“, 22. „Prilog muslimanskoj kulturi“, 23. Borić, „Sabrani radovi Brune Bušića“, 26.

96 „Koncem studenog 1978. izlazi iz tiska nova knjiga: Ante Ciliga, Sam kroz Europu u ratu (1939.-1945.)“, 4. „Knjiga uspomena bivšeg ministra NDH“, 18. Borić, „Pogled Bogdana Radice unatrag“, 26. Jurčević, „Đurekovićev obračun s njima“, 26. Rađa, „Posrednik u službi domovine“, 30. Borić, „Dragocjena svjedočanstva B. Radice“, 23.

97 „Nova knjiga o Hrvatima na španjolskom jeziku“, 16. Borić, „Hrvatska i njezina sudbina“, 18. „Upravo izašla iz tiska brošura-rasprava pod naslovom: The declaration of independence and the Croatian struggle for independence“, 20. „Knjiga o Stepincu na njemačkom“, 7. Rađa, „O hrvatskom jeziku za strance“, 19.

98 „Dvije znanstvene knjige o Hrvatskoj na njemačkom“, 6. Tasovac, „Zovi me Danica“, 15. Rađa, „...o Titu velikom pustolovu“, 17. Račić, „Športaš, seljak, ljubavnik“, 17. Borić, „Najobičniji razbojnik...“, 18-19. Borić, „Grof Razumovsky i 'Borba za Beograd'“, 21. Vidović, „Osvrt na knjigu. D. Smith, 'Dalmatinske vrpce'“, 26-27.

99 „Tin Ujević. Hrvatskim mučenicima“, 6.

100 Rađa, „Gastarbajteri u gangi i književnosti“, 11-12. Rađa, „Pjesnici su nerazumijevanje u svijetu“, 13-14. Borić, „Pjesme o vjeri, prirodi i samoći“, 21. „Guslarska 'Pjesma Bruni Bušiću'“, 18. Rađa, „Neshvaćeni fra Ilija“, 19.

pozornicu na kojoj se nastojalo što učinkovitije promovirati hrvatska nastojanja za stvaranjem samostalne hrvatske države. Bilo je to i mjesto kontakta s izlagačima iz Jugoslavije. Niz izvještaja bio je popraćen opaskama kako hrvatski iseljenici premalo pozornosti poklanjaju kupnji knjiga koje izdaju njihovi sunarodnjaci u inozemstvu velikom mukom i velikim osobnim odricanjima.¹⁰¹ Međutim, čitanje i širenje naobrazbe nije bilo shvaćeno isključivo kao pitanje od nacionalnog značaja, nego važno za duhovno zdravlje svakog čovjeka. Tako se u jednom članku navodi da je hrvatski čovjek razapet između domovine i tuđine. Iako su mnogi uspjeli postići materijalni standard, nisu duhovno ispunjeni. Ljudi trebaju raditi i na izgrađivanju sebe, a ne samo trčati za materijalnim, upozoravalo se i preporučivalo razvijanje kulture razgovora i čitanja, za koje je rečeno da su lijek i terapija.¹⁰²

Zaključak

Poruka slobodne Hrvatske bio je jedan od mnogobrojnih časopisa hrvatske političke emigracije u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Časopis je izlazio od 1978. do 1984. godine, a izdavali su ga i uređivali te najvećim dijelom ispunjavali Vladimir Pavlinić, Tihomil Rađa, Branko Salaj i Gojko Borić, pripadnici mlađe generacije hrvatskih političkih emigranata. Slično kao i u ranijem razdoblju, kada su spomenuti uređivali i pisali za časopis *Nova Hrvatska*, većinu stranica posvetili su komentiranju i problematiziranju tema iz Hrvatske i Jugoslavije. Naime, brojni drugi časopisi hrvatske političke emigracije prvenstveno su se bavili temama vezanim uz djelovanje pojedinih političkih organizacija hrvatskih iseljenika, objavljivali tekstove iz hrvatske novije povijesti ili one vjerskog karaktera, a dio prostora često su posvećivali i polemikama političkih emigranata. Ukratko govoreći, a kada je riječ o pisanju o temama vezanim uz događaje i procese u Hrvatskoj i Jugoslaviji, PSH je nastojala biti izvor informacija za hrvatske iseljenike i ljude u zemlji u uvjetima jednopartijske totalitarne diktature u Jugoslaviji. Dakle list je, iako je izlazio u inozemstvu, zapravo nastojao biti dio hrvatske domovinske intelektualne i kulturne oporbe (u jednopartijskom totalitarnom sustavu nije moguće govoriti o oporbi u političkom smislu) jugoslavenskom komunističkom režimu u uvjetima „hrvatske šutnje“, prateći i komentirajući situaciju u Hrvatskoj i Jugoslaviji te nudeći čitateljima drukčiju sliku od one koju je prezentirao režim. To se prvenstveno odnosilo na političko i gospodarsko polje, ali i na, kako je ovaj rad ilustrirao, ono kulturno. PSH je obavještavala hrvatsko iseljeničtvo te političare, intelektualce, novinare i javnost na Zapadu o progonima hrvatskih intelektualaca, književnika i umjetnika.

101 „Obiteljski proračun bez knjiga i novina“, 16. „Hrvati na sajmu knjiga u Frankfurtu“, 18. „Više kobasica nego knjiga“, 20. „Dosta i jedna knjiga“, 16. Pr. „Dioba – rast ili propast?“, 25. „Dosta svijeta – malo kupaca“, 29. „Knjigo moja, pređi na drugoga“, 14.

102 Kk, „Hrvatska knjiga i književnost kao prostor slobode“, 20.

Pitanje kulture u Hrvatskoj za autore koji su o toj temi pisali u PSH bilo je važno zbog nekoliko razloga. Ponajprije, kulturno je polje u uvjetima pojačane represije režima u Hrvatskoj nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta prepoznato kao gotovo jedini teren na kojem se donekle mogao iskazati antirežimski stav, prvenstveno antitotalitarne prirode. Tako je PSH posvećivala pozornost književnim djelima onih pisaca koji su kroz književnost kritizirali pojedine aspekte trenutne situacije u Hrvatskoj, društvenih normi koje je postavio komunistički sustav, način njegovog funkcioniranja, poguban i razarajući utjecaj koji je imao na neistomišljenike i slično. Osim umjetničkih, prvenstveno književnih djela, predmet interesa bili su i njihovi stvaratelji odnosno pisci, pa je PSH prenosila vijesti o njihovim progonima, teškoj materijalnoj situaciji i gotovo nemogućim uvjetima rada. Zapravo, PSH je komentirajući takva djela otvoreno govorila o onome o čemu su književnici, i dalje često uz posljedice, mogli govoriti samo uvijeno. Pošto im je prostor za odgovor na napade bio iznimno ograničen ili nepostojeći, PSH je književnike koji su se kritički postavljali prema režimu i trenutnom stanju na neki način uzimala u obranu, odgovarajući na kritike na njihov račun. Neki autori u PSH prelazili su i u protunapad, kritizirajući pojedine pripadnike komunističkog režima zbog napada na književnike, kao i one književnike koji su se svrstali uz režim.

Situacija u kojoj je niz kvalitetnih književnika bio prisiljen na šutnju, barem o nekim temama, u kojoj je jugoslavenski komunistički režim krojio obrasce po kojima su se umjetnici, prvenstveno književnici, morali ravnati i u kojoj su glavnu riječ u kulturi vodili mediokriteti koji su na tu poziciju došli samo zbog poslušnosti režimu, bila je pogubna za hrvatsku kulturu prema PSH zbog dva glavna razloga. Prvo, ta je situacija destruktivno djelovala na nacionalnu komponentu hrvatske kulture, zbog srbijanskog prisvajanja dijelova hrvatske književnosti i pisaca, zanemarivanja pojedinih hrvatskih narječja i njihove tradicije, inzistiranja na postojanju srpskohrvatsko ili hrvatskosrpskog, a ne hrvatskoga književnog jezika, propadanja kazališne djelatnosti u Hrvatskoj i nazadovanja novinarstva osakaćenog oštrom cenzurom. No, jugoslavenski komunizam nije ocijenjen samo groborem hrvatske kulture u nacionalnom smislu, nego i kulture u općem smislu tog pojma, a temeljni uzrok bio je isti kao i u prvom slučaju – nemogućnost slobodnog umjetničkog izražavanja.

Hrvatska politička emigracija zalagala se za stvaranje samostalne hrvatske države, koja se isključivo zamišljala kao demokratski uređena država. Međutim, neke se organizacije i skupine mnogo više naglašavale nacionalnu komponentu iz toga cilja. Štoviše, držanje Zapada (odbijanje da dopusti Hrvatima konzumiranje međunarodno priznatog prava na samoodređenje i pružanje podrške komunističkoj Jugoslaviji), uz istovremeno pritjecanje vijesti iz domovine o uhićenjima i suđenjima brojnih režimskih neistomišljenika, masovnim iseljavanjima, gospodarskom iskorištavanju i nazadovanju Hrvatske strahovito je frustriralo hrvatske političke emigrante. Dio njih to je nagnalo na traženje saveznika bilo gdje u svijetu, bez obzira na ideologiju. Glavni uvjet bila je pomoć u stvaranju samostalne hrvatske države. U vrijeme kalkuliranja što će se s Jugoslavijom dogoditi nakon smrti njenog čelnika Josipa Broza Tita i kolanja ideja o

stvaranju njene treće inačice, sa snažnijim osloncem na Zapad, čak se javila krilatica: „Bolje sovjetska Hrvatska, nego američka Jugoslavija.“ Skupina hrvatskih političkih emigranata oko PSH nije bila, bez obzira na sve, spremna na takva rješenja, pa ni teoretska kalkuliranja u tome smjeru. Isprepletenost hrvatskog zahtjeva za samoodređenje i samostalnu državu te potrebe da ta država bude isključivo demokratska vidljiva je i u pitanju odnosa prema kulturi. Umjetnička sloboda, ne samo u stvaralačkom smislu nego i po pitanju konzumiranja kulturnog sadržaja, dio je slobode pojedinca, koja je pak neodvojiva od slobode nacije.

Hrvatska politička emigracija koristila je razne metode u djelovanju protiv jugoslavenskog komunističkog režima, odnosno u borbi za stvaranje samostalne hrvatske države. Pišući o pitanjima vezanim uz kulturu u Hrvatskoj, ali i hrvatskom iseljeništvu, PSH je i na to polje prenijela spomenutu tendenciju. Dok su neki drugi listovi hrvatske političke emigracije pisali samo o hrvatskim disidentima koji su se nakon sloma hrvatskog reformnog pokreta krajem 1970-ih i početkom 1980-ih ponovno našli na udaru režima, poput Vlade Gotovca, Franje Tuđmana i Marka Veselice (1936.-2017.), PSH je svoj interes proširila i na brojne književnike, čija je kritika režima bila mnogo manje direktna, u odnosu na istupe spomenute trojice, primjerice stranim novinarima. Širenje vijesti o brojnosti i raznolikosti oblika iskazivanja otpora režimu te pozivanje na pomoć i solidarnost s takvim ljudima bila je jedna od metoda djelovanja PSH u pravcu slabljenja jugoslavenskog komunističkog režima. Također, PSH je poručivala da se borba za samostalnu hrvatsku državu vodi i borbom za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta. U tome je kontekstu poticala korištenje hrvatskoga književnog jezika te kupnju i širenje knjiga koje su pisali i objavljivali hrvatski politički emigranti.

Popis literature

- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus, 1990.
- „Bijeda samoupravnog tiska“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 37 (1983): 10.
- Bijela knjiga Stipe Šuvara: originalni dokument centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984*. Zagreb: Večernji posebni proizvodi, 2010.
- Borić, Gojko. „Beogradske slobostine – zagrebačka zdvojnost“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 37 (1983): 21–22.
- Borić, Gojko. „Dokle će nam Šnajderi prekrajati povijest?“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 37 (1983): 22.
- Borić, Gojko. „Dokle će SKH trpjeti Šuvarovu frakciju?“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1984): 14–16.
- Borić, Gojko. „Dragocjena svjedočanstva B. Radice“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1984): 23.
- Borić, Gojko. „Grof Razumovsky i ‘Borba za Beograd’“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 26–27 (1980): 21.

- Borić, Gojko. „Hajka na intelektualce sve više bjesni“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1984): 15-16.
- Borić, Gojko. *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2007.
- Borić, Gojko. „Hrvatska i njezina sudbina“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1979): 18.
- Borić, Gojko. „Igor Mandić i Bogdan Krizman otkrivaju svoje nutrine“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1984): 16.
- Borić, Gojko. „Meštrović kao političar – politika u odnosu na Meštrovića“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 38 (1983): 17-18.
- Borić, Gojko. „Najobičniji razbojnik...“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 24-25 (1980): 18-19.
- Borić, Gojko. „Pogled Bogdana Radice unatrag“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 26.
- Borić, Gojko. „Partijska mafija protiv javnosti i kulture“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 30 (1981): 19-20.
- Borić, Gojko. „Pjesme o vjeri, prirodi i samoći“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6-7 (1978): 21.
- Borić, Gojko. „Prikaz knjige (2). Kako je Pavelić ‘šurovao’ s Italijom“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1979): 10.
- Borić, Gojko. „Sabrani radovi Brune Bušića“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 38 (1983): 26.
- Borić, Gojko. „Sukob Šuvara s jezikoslovcima oko nove hrvatske gramatike“. *Poruka slobodne Hrvatske*. Broj 16 (1979): 6.
- Borić, Gojko. „Umro Antun Augustinčić“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 8.
- Borić, Gojko. „Zagreb i Beograd – dva svijeta“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 18-19 (1979): 17-18.
- Čuvalo, Ante. *The Croatian National Movement 1966-1972*. Chicago: CroLibertas, 2019.
- Čorić, Šimun-Šito, priir. *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu – Hrvatska matica iseljenika, 1995.
- „Dobar prijem knjige o samoodređenju za Srednju Europu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 22-23 (1980): 10.
- „Domovinska knjiga o dr. Anti Paveliću“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 15.
- „Dosta i jedna knjiga“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 28-29 (1980): 16.
- „Dosta svijeta – malo kupaca“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 38 (1983): 29.
- „Doživljaj u zagrebačkom tramvaju“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1978), 13-14.
- „Dvije znanstvene knjige o Hrvatskoj na njemačkom“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 6.
- „Edvard Kocbek: Pjesma skrivenom mikrofonu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1979): 20.
- „Glas iz Srbije protiv jugoslaviziranja hrvatske književnosti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1978): 9.
- Grubišić, Vinko. *Hrvatska književnost u egzilu*. Barcelona; München: Knjižnica Hrvatske revije, 1991.
- „Guslarska ‘Pjesma Bruni Bušiću’“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 18.
- „Hrvati na sajmu knjiga u Frankfurtu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 17 (1979): 18.
- Jakovina, Tvrtko, ur. *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo „Miko Tripalo“, 2012.
- Jareb, Mario. „Hrvatska politička emigracija (1929-1990)“, 307-336. U: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

- Jelčić, Dubravko, prir. *Petar Šegedin i njegovo vrijeme: zbornik radova/ Dani Petra Šegedina, Korčula, 14.-16. rujna 2007.* Korčula: Grad Korčula et al., 2008.
- Jk. „Rodu o jeziku“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 33 (1982): 27.
- Jurčević, N. „Đurekovićev obračun s njima“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 26.
- Jurčević, N. „Kulturna čarkanja i jadikovke“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 9.
- Jurčević, N. „O kulturi i nekulturi“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 31 (1981): 20.
- Jurčević, N. „Od ‘Hrvatskog Fausta’ do srpske ‘Golubnjače’“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 23-24.
- Jurčević, N. „Svađe nad otvorenim grobom Miroslava Krležę“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 34 (1982): 13.
- Kadić, Ante. *Iseljena Hrvatska [2. dopunjeno izd.]*. Omiš: Matica hrvatska; Split: Književni krug, 1993.
- „Kapitalno djelo o hrvatskom jeziku“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1979): 8.
- Kaštela, Slobodan, ur. *25. obljetnica boljševičkog udara i sjećanje na Hrvatsko proljeće: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Inženjerski biro, 1997.
- „Khuen-Héderváry, Karoly“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31368> (pristupljeno 14. siječnja 2021.)
- Kk. „Hrvatska knjiga i književnost kao prostor slobode“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 32 (1981): 20-22.
- KK. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 34 (1982): 26.
- „Knjiga? U more s njom!“ *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 26-27 (1980): 17-19, 21.
- „Knjiga o pokoljima hrvatskih muslimana“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1979): 17.
- „Knjiga o Stepincu na njemačkom“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 16 (1979): 7.
- „Knjiga uspomena bivšeg ministra NDH“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1979): 18.
- „Knjigo moja, pređi na drugoga“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 4 (1984): 14.
- „Književnici“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 15.
- Komentar dopisnika iz Zagreba. „Ubijali su ga polagano“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1979): 3.
- „Koncem studenog 1978. izlazi iz tiska nova knjiga: Ante Ciliga, Sam kroz Europu u ratu (1939.-1945.)“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6-7 (1978): 4.
- Krašić, Wolffy. „Croatian National Congress’ Actions During the Period Josip Broz Tito’s Illness and Death“, 821–832. U: *Zbornik radova međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država“*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2020.
- Krašić, Wolffy. „Hrvatska akademija Amerike – pogled iz jugoslavenskog kuta“, 59-92. U: *Bogdan Radica, život i vrijeme. Zbornik radova*, ur. Ivan Bošković i Marko Trogrlić. Split: Književni krug Split – Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2019.
- Krašić, Wolffy. *Hrvatski pokret otpora. Hrvatske državotvorne organizacije i skupine 1945.-1966.* Zagreb: AGM, 2018.
- Krašić, Wolffy. *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Zagreb: Školska knjiga, 2018.
- Kušan, Jakša. *Bitka za Novu Hrvatsku*. Rijeka: „Otokar Keršovani“, 2000.
- Listeš, Srećko. *Emigrantska Hrvatska revija*. Split: Naklada Bošković, 2015.
- Mihaljević, Nikica. *Između svastike i petokrake: djeci domovinskog političkog, kulturnog i umjetničkog života u emigrantskom tisku*. Varaždin: Knjigohvat, 2017.

- Mihaljević, Nikica. „Tihomil Rađa kao književni kritičar“, 159-180. U: *Tihomil Rađa – društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije: zbornik radova*, ur. Marina Perić-Kaselj. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2016.
- Mihaljević, Nikica. *Za vratima domovine: sudbine i pogledi hrvatskih intelektualaca u emigraciji od 1945. do 1990.* Zagreb: Naklada Pavičić, 2011.
- Mihaljević, Nikica. *Zbornik radova Nove Hrvatske 1958-1990.* Varaždin: Umjetnička organizacija Knjigohvat, 2020.
- N. J. „Slovenski jezik na udaru srbizma“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 34 (1982): 4.
- „Nepoćudne knjige“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1979): 21.
- „Nezapažena izložba hrvatske skulpture u Beogradu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1978): 8.
- „Nova gramatika – i ona napadnuta“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 6.
- „Nova knjiga: Bogdan Krizman, Pavelić i ustaše“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1979): 13-14.
- „Nova knjiga. Hijacint (Franjo) Eterović: Natrag prirodi“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 26-27 (1980): 21.
- „Nova knjiga: Hrvoje Lun, Revolucija i sloboda“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 18.
- „Nova knjiga. Jure Petričević: Jugoslavija na optuženičkoj klupi“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6-7 (1978): 4.
- „Nova knjiga: P. Carlo Balić OFM“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 4 (1978): 17.
- „Nova knjiga o Hrvatima na španjolskom jeziku“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1978): 16.
- „Obiteljski proračun bez knjiga i novina“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6-7 (1978): 16.
- „Odiseja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1978): 8.
- „Okupacija u 26 slika' i 'oslobođenje' u jednoj“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 15.
- „Ostavština hrvatskog književnika Srpskoj akademiji“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 14-15 (1979): 18.
- „Pavlinić, Vladimir“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47153> (pristupljeno 09. srpnja 2020.).
- Perić-Kaselj, Marina, ur. *Tihomil Rađa – društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije: zbornik radova*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2016.
- „Poruka slobodne Hrvatske III 1983“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 2.
- Pr. „Dioba – rast ili propast?“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 33 (1982): 25.
- „Prilog muslimanskoj kulturi“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 31 (1981): 23.
- Račić, Vjekoslav. „Drevni Hrvati kao nesvrstani samoupravljači“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 17.
- Račić, Vjekoslav. „Kaj' dobio nogu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1979): 20.
- Račić, Vjekoslav. „Na bespućima kulture“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 24-25 (1980): 21.
- Račić, Vjekoslav. „Športaš, seljak, ljubavnik“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 16 (1979): 17.
- Radna zajednica Poruke Slobodne Hrvatske. „Novi početak“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 32.
- Rađa, Tihomil. „Gastarbajteri u gangi i književnosti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1978): 11-12.
- Rađa, Tihomil. „Istina koja oslobađa“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 24-25 (1980): 1-3.
- Rađa, Tihomil. „Književnost iz člana 118.“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 31 (1981): 19-20.

- Rađa, Tihomil. „Krimiće o gradskoj gerili u Zagrebu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 24-25 (1980): 20.
- Rađa, Tihomil. „Marinkovićev obračun s njima“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 5 (1978): 14-15.
- Rađa, Tihomil. „Meštova stota obljetnica“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 37 (1983): 15.
- Rađa, Tihomil. „Ne živi čovjek samo od seksa“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 30 (1981): 18-19.
- Rađa, Tihomil. „Neshvaćeni fra Ilija“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 22-23 (1980): 19.
- Rađa, Tihomil. „O hrvatskom jeziku za strance“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 28-29 (1980): 19.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci iz novih hrvatskih knjiga“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj (1984): 13.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 35 (1983): 24-26.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 36 (1983): 17.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 37 (1983): 22-23.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 38 (1983): 29.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1984): 18-19.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 2 (1984): 23.
- Rađa, Tihomil. „Pabirci po novim hrvatskim knjigama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1984): 22-23.
- Rađa, Tihomil. „Pavao Pavličić: Stroj za maglu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 16 (1979): 11.
- Rađa, Tihomil. „Petar Šegedin. Čovjek koji je vidio neizmjereno mnoštvo svjetlosti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1978): 13.
- Rađa, Tihomil. „Pjesnici su nerazumijevanje u svijetu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6 (1978): 13-14.
- Rađa, Tihomil. „Posrednik u službi domovine“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 38 (1983): 30.
- Rađa, Tihomil. „Putokazi hrvatske uzničke književnosti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1978): 12.
- Rađa, Tihomil. „Staro i novo štivo u domovini“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 33 (1982): 24-25.
- Rađa, Tihomil. „Tri najnovije predstave Dubravka Horvatića. Poruka prošlosti sadašnjosti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1979): 17.
- Rađa, Tihomil. „Vrijedan sažetak hrvatske povijesti“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1978): 20.
- Rađa, Tihomil. „Zavirivanje pod kožu jugo-socijalizma“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 13.
- Rađa, Tihomil. „...o Titu velikom pustolovu“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 14-15 (1979): 17.
- „Rodu o jeziku“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 31 (1981): 23.
- „Rodu o jeziku“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 32 (1981): 23.
- Roić, Sanja et al. *Predrag Matvejević: književnost, kultura, angažman*. Zagreb: Prometej, 2003.
- „Smrdeć u kulturnoj praznini“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 12 (1979): 13.

- „Smrt jednog buntovnika“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 31 (1981): 19.
- „Split ostaje i dalje bez kazališta“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 12 (1979): 13.
- „Strossmayer, Josip Juraj“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=58459> (pristupljeno 15. siječnja 2021.)
- „‘Suhi ponor’. Pripovjetka Jakše Kušana o hrvatskom učitelju, o robijaškom brodu ‘Croatia’ i o srpskim žandarima“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1978): 16.
- „Supek traga za Hebrangovim ubojicama“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 28-29 (1980): 12.
- „Sveučilišna naklada ‘Liber’ na udaru kritike“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 12 (1979): 18.
- Šimić, M. „+Ljudevit Jonke. U procjepu znanosti i policije“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 3 (1979): 3.
- Tasovac, Ivo M. „Zovi me Danica“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 13 (1979): 15.
- „Tin Ujević. Hrvatskim mučenicima“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 6-7 (1978): 6.
- „Umjetnost kuhanih jaja i peglanja ljudi“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 18-19 (1979): 21.
- „Upravo izašla iz tiska brošura-rasprava pod naslovom: The declaration of indenpendence and the Croatian struggle for indenpendence“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1979): 20.
- Uredništvo Poruke slobodne Hrvatske. „Riječ uz prvi broj“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 1 (1978): 1-2.
- Vidović, Vladimir. „Osvrt na knjigu. D. Smith, ‘Dalmatinske vrpce’“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 33 (1982): 26-27.
- Vidović, Vladimir. „Osvrt na knjigu. Hrvoje Lun: Revolucija i sloboda“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 26-27 (1980): 22.
- „Više kobasica nego knjiga“. *Poruka slobodne Hrvatske*, broj 18-19 (1979): 20.
- Zidić, Igor, ur. *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971.: zbornik radova [sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. siječnja 2012.]*. Zagreb: Matica hrvatska, 2017.
- Žižić, Jakov. „Liberalno-demokratska ideja hrvatske državnosti u političkoj emigraciji: skupina oko lista *Poruka slobodne Hrvatske*“, 139–147. U: *Tihomil Rađa – društveni kontekst hrvatske intelektualne liberalno-demokratske emigracije: zbornik radova*, ur. Marina Perić-Kaselj. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2016.

SUMMARY

Cultural topics on the pages of the Croatian emigrant magazine *Poruka slobodne Hrvatske*

Croatian political emigration in the period from 1945 to 1990 published a significant number of newspapers and magazines. Considering that they left Croatia, ie. Yugoslavia for political reasons, political issues dominated in the most such publications. However, part of the émigré's newspapers and magazines also paid attention to cultural topics. Among them was the magazine *Poruka slobodne Hrvatske* (*Message of free Croatia*), which was published from 1978 to 1984. The people who started it were part of the younger generation of Croatian political emigrants. Previously, they were editing and writing for one of the most popular and highest quality magazines produced by Croatian political emigrants – London's *Nova Hrvatska* (*New Croatia*). They were Vladimir Pavlinić, Branko Salaj, Tihomil Rada and Gojko Borić. The magazine began publishing in London, UK, and continued in the city of Jönköping in Sweden.

Speaking about culture, the editorial board (the editor-in-chief was Pavlinić, and the other three mentioned people were members of the editorial board) and associates tried to follow and comment on cultural events both in Croatia and those in the Croatian diaspora. In most cases, book reviews were published. When it comes to authors from Croatia, special attention was paid to those who indirectly criticized the Yugoslav communist regime, which was portrayed as totalitarian, anti-democratic and anti-humanistic, but also anti-Croatian. Therefore, the editorial board believed that a struggle for an independent and democratic Croatian state can be waged in the field of culture as well. Since the second half of the 1970s, one of the important issues in the relations between two Cold War blocs, West and East, has been the respect of basic human rights. Both democratic West and communist East, each having its own reasons, supported communist Yugoslavia, simultaneously ignoring the desire of a part of the Croatian nation to consume the internationally recognized right to self-determination. By emphasizing the humanistic note of their struggle, by fighting for the respect of the human rights of the persecuted Croats, Croatian émigré could have had more success in the battle against the Yugoslav communist regime. One of the basic human rights was the right to freedom of speech, to freedom of expression, including through art and especially literature.

In addition to literature, but the historiography as well, the magazine brought articles on painting, sculpture, cultural heritage, music, film, and plays. Regarding the cultural activities of the Croatian diaspora most attention was paid to newly published books, but also to the appearances of Croatian émigré publishers at the famous annual book fair in the city of Frankfurt. The magazine promoted the publishing and reading books, especially about Croatia and its recent history, both in Croatian and in other languages. Writing about Croatian cultural heritage, as well as contemporary products of various branches of art in Croatia and Croatian diaspora, was an important form of preserving the Croatian national identity and a manifestation of the desire for an independent Croatian state.

Key words: *Poruka slobodne Hrvatske* (*Message of free Croatia*); Yugoslavia; art; literature; Gojko Borić; Tihomil Rada